

UDK 27.9"20"(497.5Rijeka)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. 6. 2010.
Prihvaćeno za objavljivanje: 8. 2. 2012.

RIJEČKI BISKUP ANTONIO SANTIN (1933.–1938.)

Marko MEDVED, Rijeka

Mons. Antonio Santin važna je osoba istarske i riječke crkvene povijesti dvadesetoga stoljeća. Nakon petogodišnjega upravljanja Riječkom biskupijom, gotovo četiri desetljeća upravljao je Tršćansko-koparskom biskupijom. On nije nepoznata osoba, ali su historiografi dosad o njemu pisali najčešće parcijalno. Njegov lik i djelo, osobito zbog odnosa prema Hrvatima i Slovencima tijekom razdoblja talijanskog fašizma, tema je koja do danas izaziva razne, često i oprečne, stavove. Na temelju dokumenata iz riječkoga Nadbiskupijskog arhiva i koristeći hrvatsku, slovensku i talijansku bibliografiju, donose se novi podatci o njegovoj upravi riječkom Crkvom.

KLJUČNE RIJEČI: *Antonio Santin, Riječka biskupija, talijanski fašizam, odnarođivanje.*

Umjesto uvoda¹

Historiografiji Antonio Santin nije nepoznat, ali se o njemu dosad pisalo najčešće parcijalno, s uvjetovanostima vezanim uz nacionalnu ili ideološku pripadnost. Pojačano zanimanje povjesničara za lik i djelo riječkoga i tršćansko-koparskoga biskupa uočava se od početka pedesetih godina, kada ga lijevo usmjereni znanstvenici u Jugoslaviji i Italiji optužuju da tijekom episkopata u Rijeci i Trstu nije bio naklonjen Hrvatima i Slovencima, odnosno da je bio blizak Mussolinijevoj politici, koja je prema tim narodima provodila odnarođivanje. Takve su se kritike pojavile usporedno s prekidom diplomatskih odnosa Beograda i Svete Stolice, kao i sa sukobom Titove Jugoslavije s Italijom oko državne pripadnosti tršćanskoga područja. Antonio Santin upravo je u Trstu bio biskup te se ondje izdigao kao snažna figura još za vrijeme njemačke okupacije i potom kapitulacije, kada je Crkva bila jedina vlast u gradu. Uspjeh u očuvanju Trsta najprije od Nijemaca, potom od Jugoslavije, pribavio mu je naslov *defensor civitatis*. Nakon 1945. snažno se suprotstavio jugoslavenskoj vlasti i općenito komunizmu, svrstavši se uz talijanske interese u sporovima oko državne pripadnosti Istre.

¹ Usp. Marko MEDVED, »Historiografske podjele oko biskupa Antonija Santina«, *Histria*, 1 (2011.), str. 113–135.

Iako su još tridesetih godina napisane prve kritičke primjedbe na račun talijanske crkvene politike prema Hrvatima i Slovencima, početak Santinu nenaklonjene historiografije započinje tek nakon svršetka Drugoga svjetskog rata. Što se tiče Jugoslavije, valja je staviti u kontekst marksističke i antiklerikalne, često i antihrvatske publicistike.

Iako nesumnjivo pod utjecajem marksističkog odnosa prema vjeri i Crkvi, djelo slovenskoga autora Lava Čermelja iz 1953. *Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati delle diocesi di Fiume e Trieste Capodistria* (objavljeno u Ljubljani na talijanskome jeziku), i danas ostaje glavnom znanstveno utemeljenom kritičkom studijom o Santinovu odnosu prema fašizmu te Slovencima i Hrvatima tijekom riječkoga i tršćansko-koparskoga razdoblja.²

Tijekom jugoslavenskoga komunizma, u nedemokratskom okružju i pod neprijateljskim pritiscima državnih vlasti nad Crkvom, hrvatska i slovenska crkvena historiografija zazirale su od suočavanja sa složenim pitanjem odnosa talijanske katoličke hijerarhije prema talijanskom fašizmu, što je i razumljivo.³ S druge strane, službena je komunistička historiografija uvelike koristila djelovanje talijanske katoličke hijerarhije na anektiranim hrvatskim i slovenskim područjima kao dokaz »vjekovne rimske protivnosti Slavenima«.⁴ Činjenica da se i nakon pada komunizma nastavlja raspravljati o njegovoj ulozi i odgovornosti oko neriješenih nacionalnih pitanja, govori o tome da se ocjene koje su povjesničari prema njemu upućivali tijekom komunizma ne mogu posve pripisati ideološkoj isključivosti tadašnjih, marksizmu više ili manje bliskih, znanstvenika. Elementi te kritike i danas se javljaju kod nekih hrvatskih i slovenskih, ali i talijanskih povjesničara, unutar i izvan Crkve.⁵

Nacionalna i ideološka podvojenost među povjesničarima dugo je vremena priječila objektivno sagledavanje Santinova gotovo polustoljetnog episkopata. Jugoslavenska je historiografija Santina analizirala isključivo kroz prizmu odnarođivanja. Drugi aspekti

---

² Čermeljovu je optužujuću knjigu u Hrvatskoj prikazao Dragovan ŠEPIĆ, »Djelatnost biskupa A. Santina u Istri u svjetlosti dokumenata«, *Historijski zbornik*, XI–XII (1958.–1959.), str. 381–383. Lav ČERMELJ pisao je još prije Drugoga svjetskog rata o teškom položaju Slovenaca i Hrvata u Italiji (*Life and Death Struggle of a National Minority. The Yugoslavs in Italy*, Ljubljana, 1936.).

³ Sredinom sedamdesetih godina slovenski svećenik Lojze Škerl daje o Antoniju Santinu opširan i uravnotežen članak. Pritom je ponajprije zainteresiran za odnos prema Slovencima, i to unutar Tršćanske biskupije, što je i razumljivo s obzirom na to da je Škerl postao Santinov vikar za slovenske vjernike. Lojze ŠKERL, »Santin, Antonio«, *Primorski slovenski biografski leksikon* (ur. Martin JEVNIKAR), sv. 13, Gorica, 1987., str. 294–297.

⁴ Protukatolički spisatelj Viktor NOVAK posvetio je Santinu pozamašan broj stranica svoga glavnog djela *Magnum crimen: pola vijeka klerikalizma*, Zagreb, 1948., str. 105–128, 317–392.

⁵ Istarski svećenik Božo Milanović, za razliku od pohvala koje upućuje prema njegovu prethodniku Luigiju Fogaru, u odnosu na Santina vrlo je kritičan. No dok spominje njegov talijanski nacionalizam, priznaje i biskupovu zaštitu ugroženoga slovenskog i hrvatskog klera. Božo MILANOVIĆ, *Istra u dvadesetom stoljeću: zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu*, I, Pazin, 1992., str. 219–227, 245–246, 276–279. Od suvremenih hrvatskih Santinu naklonjenih crkvenih povjesničara vidi: Ivan GRAH, »Santin, Antonio«, u: *Istarska enciklopedija* (ur. Miroslav BERTOŠA – Robert MATIJAŠIĆ), Zagreb, 2005., str. 713–714. Stipan Trogrlić piše o protucrkvenoj komunističkoj politici u Istri, ali ne ulazi u vlastito izricanje suda o Santinovoj biskupskoj službi. Pišući o djelovanju prije spomenutog Bože Milanovića, ipak prenosi njegovo nezadovoljstvo radom biskupa Santina. Stipan TROGRLIĆ, »Represija jugoslavenskog komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Istri«, *Croatica christiana periodica*, XXXIV (2010.) 65, str. 135–160; ISTI, »Nacionalnoproperodni rad mons. Bože Milanovića«, *Histria*, 1 (2011.), str. 137–173.

njegove redovite biskupske službe (pastoralne inicijative, teološka misao, briga za svećenička zvanja, pitanje upravljanja dijecezom) ostali su nezabilježeni. Za razliku od riječke biskupske službe, Santinova višedesetljetna služba u Trstu (1938.–1975.) poznatija je i može se o njoj čitati u više ili manje iscrpnim djelima. Od hrvatskih autora istaknimo Božu Milanovića, Ivana Graha i Stipana Trogrlića, koji se različito odnose prema Santinu. Dok je Milanović prema njemu kritičan, Grah ističe Santinu povoljne sudove, a Trogrlić se ne upušta u prosudbu delikatnog pitanja njegova odnosa prema hrvatskom i slovenskom kleru i vjernicima. Talijanski autori, među kojima, doduše, nema i crkvenih povjesničara, iscrpno su opisali njegov biskupski rad. Kada talijanski autori pišu o Santinu, riječkom razdoblju posvećuju malo pozornosti, smatrajući te godine samo pripravom za važniji tršćanski episkopat. No i u analizi dugoga, tršćanskog episkopata, registrirajući postojanje tenzija u odnosu ordinarija i slovensko-hrvatskih vjernika, talijanska historiografija nacionalnome pitanju nije posvetila dužnu pozornost. Najbrojnija djela o biskupu Santinu nastala su u Trstu, iz pera njemu naklonjenih autora Sergija Galimbertija i Ettorea Malnatića, od kojih je potonji bio biskupov tajnik.⁶ Od suvremenih, prema Santinu kritičko raspoloženih talijanskih autora, valja spomenuti povjesničara Giovannija Miccolija.⁷

Recentni presjek crkvene povijesti Slovenije u 20. stoljeću Santinu posvećuje samo par rečenica i pogrešno ga proglašava prvim riječkim biskupom, anticipirajući početak njegova episkopata na 1925. godinu.⁸ Radovi slovenskih svjetovnih povjesničara o Santinu redovito pišu u sklopu razmatranja položaja Slovenaca u Italiji u međuraju. Ne analiziraju sve aspekte biskupove službe, već isključivo ono što je u kontekstu ograničavanja nacionalnih prava Slovenaca, ne uzimajući u obzir Santinu naklonjene autore.⁹

Treba imati na umu da je pred komunističkom ugrozom prije Drugoga svjetskog rata, tijekom rata i u poraću velik dio talijanske Crkve smatrao kako je nužno poduprijeti one snage koje mu se protive. S obzirom na to da je tijekom rata i u desetljećima nakon njega komunistička prijetnja Tršćanskoj biskupiji dolazila ponajviše od Slovenaca, biskup Santin

⁶ Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze dall'archivio privato*, Trst, 1996.; ISTI, »Antonio Santin attraverso le carte del suo archivio privato«, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, XLV (1997.), str. 661–673; ISTI, *Santin un vescovo solidale. Testimonianze dall'archivio privato*, Trst, 2000.; ISTI, *La Chiesa, Santin e gli ebrei a Trieste*, Trst, 2001.; ISTI, *Antonio Santin: un vescovo del Concilio Vaticano Secondo*, Trst, 2004.; Ettore MALNATI, *Antonio Santin. Un vescovo tra profezia e tradizione (1938-1975)*, Trst, 2001.; ISTI, *Antonio Santin. Preparare e condividere l'avventura del Concilio*, Trst, 2002., ²2003.; *Antonio Santin. Lettere pastorali 1939-1975* (ur. Ettore MALNATI – Sergio GALIMBERTI), Trst, 2006. Jedna od posljednjih Malnatijevih inicijativa bila je izložba u prosincu 2006. »Antonio Santin. Biskup za ljude«, ostvarena u suradnji s vlastima grada Trsta. Prije spomenutih autora, sredinom šezdesetih, Guido BOTTERI uredio je knjigu Santinovih intervenata tijekom njemačke okupacije Trsta, a 1992. objavio je malenu ali prilično kvalitetnu Santinovu biografiju: *Trieste: 1943-1945. Antonio Santin, scritti, discorsi, appunti, lettere presentate*, Udine, 1963.; ISTI, *Antonio Santin*, Pordenone, 1992.

⁷ Giovanni MICCOLI, »A proposito di mons. Santin«, *Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia*, II (1974.) 1, str. 25–27; ISTI, »La Chiesa di fronte alla politica di snazionalizzazione«, *isto*, IV (1976.) 2–3, str. 30.

⁸ Ivan LIKAR, »Pastoralna zgodovina Cerkve na Primorskem«, u: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Metod BENEDIK), Ljubljana, 2002., str. 73.

⁹ Boris GOMBAČ, »Tržaško koprsko škofija in Slovenci v času škofa Antona Santina«, *Acta Histriae*, 9 (2001.) 1, str. 257–270; Egon PELIKAN, »Slovenska in hrvaška duhovščina v Tržaško-koprski škofiji med obema vojnama«, *Acta Histriae*, 9 (2001.) 1, str. 245–256; ISTI, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*, Ljubljana, 2002.; ISTI, »Slovenci v Julijski krajini in cerkevna oblast v času med obema vojnama«, *Acta Histriae*, 11 (2003.) 2, str. 41–56.

često je poistovjećivao slavenstvo i komunizam. U djelima nastalim tijekom komunizma u Jugoslaviji, osobito u pedesetim godinama, nije bilo moguće objektivno sagledati odnos Crkve prema komunizmu. Ne mogavši prihvatiti da je Crkva u ateističkom komunizmu vidjela jasnog neprijatelja, i u međuraću i u poraću, marksizmu bliski povjesničari promatrali su Crkvu isključivo kroz prizmu državnoga neprijatelja. Jugoslavenski (hrvatski i slovenski) autori nisu rabili talijansku literaturu, koja je zastupala Santinu povoljnije sudove, tako da su dvije suprotstavljene historiografije, jezično i ideološki kontrapozicionirane, dočekale kraj komunizma. O Santinovu episkopatu može se cjelovito pisati samo koristeći vrela svih triju naroda (hrvatskog, slovenskog i talijanskog), čemu je, dakako, preduvjet poznavanje triju jezika.

Biografski podatci

Antonio Santin rođen je u Rovinju 9. prosinca 1895. od Giovannija i Eufemije Rossi, kao prvi od jedanaestero djece. Školu započinje u rodnome gradu, a nastavlja u Kopru, gdje ulazi u sjemenište i 1915. polaže maturu. Nakon ulaska Italije u rat, obitelj Santin, uz mnoštvo drugih Istrana, evakuirana je najprije u Mađarsku, potom u Austriju, a Antonio je poslan u mariborsko sjemenište, zatim u Stičnu, gdje zajedno sa Slovincima i Hrvatima pohađa studij bogoslovije. Za svećenika Porečko-pulske biskupije zaređio ga je 1. svibnja 1918. tršćansko-koparski biskup Andrija Karlin. Biskup Trifone Pederzoli imenuje ga 14. svibnja župnim pomoćnikom Kavrana s prebivalištem u Mutvoranu. U studenome 1919. premješten je u Pulu kao župni vikar. Godine 1923. postiže specijalizaciju na Institutu društvenih znanosti u Bergamu s temom »Antičko ropstvo i djelovanje Crkve u korist robova u prvim stoljećima«, s uvodnim dijelom o obitelji. Godine 1931. imenovan je kanonikom Pulske kaptola, a godinu dana poslije postaje župnikom katedralne župe sv. Tome. Aktivan je na području pastoralna mladih, bolesnika i siročadi.¹⁰

Za drugoga riječkog biskupa Pio XI. imenovao je 10. kolovoza 1933. Antonija Santina, svećenika Porečko-pulske biskupije. U Rijeci je djelovao pet godina, a nakon prisilnog odlaska Luigija Fogara, 16. svibnja 1938. Santin je imenovan novim tršćansko-koparskim biskupom. Na katedri svetoga Justa ostao je sve do 1975. Nakon rata izgubio je Koparsku biskupiju te je upravljao onim dijelom dijeceze koji je ostao u granicama Italije. U Trstu je 1950. sagradio novo sjemenište, 1959. održao biskupijsku sinodu, a 1947. i 1957. velike gradske misije. Sudjelovao je na zasjedanjima Drugoga vatikanskog koncila, a potaknut Koncilom održao je 1978. zapaženo biskupijsko zborovanje *Trst – kršćani oči u oči*. Uspostavio je nekoliko novih župa i izgradio nove crkve, među kojima 1965. i veliko marijansko svetište Marije Kraljice i Majke ponad Trsta. Napisao je velik broj pastoralnih pisama i odlikovao se kao dobar propovjednik. Pavao VI. imenovao ga je 1963. nadbiskupom *ad personam*. Santin se otvoreno zauzeo da sporni istarsko-tršćanski teritorij pripadne Italiji, podržao je istarske ezule u njihovim zahtjevima te se usprotivio najprije Londonskome

---

¹⁰ Usp. G. BOTTERI, *Antonio Santin*, str. 3–15; S. GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze dall'archivio privato*, str. 13–21; I. GRAH, »Santin, Antonio«, str. 713–714; E. MALNATI, *Antonio Santin. Un vescovo tra profetia e tradizione*, str. 35–45; A. SANTIN, *Al tramonto. Ricordi autobiografici di un vescovo*, Trst, 1976., str. 11–47; L. ŠKERL, »Santin, Antonio«, str. 294–295.

memorandumu, potom i Ozimskome mirovnom sporazumu između Rima i Beograda. Zahtjev za umirovljenjem podnio je Pavlu VI. 1971., što je prihvaćeno tek 28. lipnja 1975. Preminuo je 21. ožujka 1981. i pokopan je u tršćanskoj stolnici sv. Justa.

Imenovanje Antonija Santina riječkim biskupom

Nakon prvoga riječkog biskupa Isidora Saina i dvogodišnje uprave apostolskoga administratora Carla Mecchije, za drugoga riječkog biskupa imenovan je 10. kolovoza 1933. svećenik Porečko-pulske biskupije Antonio Santin.¹¹ Zareden je za biskupa u pulskoj katedrali 29. listopada 1933., na svetkovinu Krista Kralja. Glavni zareditelj bio je porečko-pulski biskup Trifone Pederzoli, a suzareditelji talijanski nadbiskup Zadra Doimo Munzani i tršćansko-koparski biskup Luigi Fogar. Ustoličenje novoga riječkog biskupa uslijedilo je 11. studenoga 1933. u katedrali svetoga Vida.

Santinov biskupski grb sadržavao je sliku riječkoga zaštitnika svetoga Vida, grb grada Rijeke, pulsku arenu i nazubljeni kotač s palmom rovinjske zaštitnice svete Eufemije. Za svoje biskupsko geslo izabrao je evanđeoske riječi *Quaerite primum regnum Dei* – Tražite najprije kraljevstvo Božje (Lk 12,31).

Na čelu Riječke biskupije bio je pet godina, sve do 16. svibnja 1938., kada je imenovan novim tršćansko-koparskim biskupom,¹² gdje je ostao sve do 1975. godine.

Proširenje Riječke biskupije i uspostava novih župa

U trenutku svoga nastanka 1925., Riječka biskupija imala je 16 župa.¹³ Dijeceza je uspostavljena tako da je dotadašnjoj apostolskoj administraturi Rijeke i predgrađa, koja se prostirala nad šest župa, pribrojeno još deset: iz Tršćansko-koparske biskupije 7 i iz Ljubljanske biskupije 3 župe. Na kraju episkopata prvoga riječkog biskupa Isidora Saina 1932., Riječka biskupija imala je 21 župu. Tijekom Santinove uprave njihov će se broj znatno uvećati.

Bula osnutka Riječke biskupije određivala je da granice nove dijeceze slijede teritorij civilne Kvarnerske provincije. U međuvremenu je kraljevskim dekretom od 4. listopada 1928. provincija sa sjedištem u Rijeci proširena i na slovenske općine Podgrad i Materija (u talijanskim izvorima Castelnuovo i Matteredia), koje su dotad pripadale Istarskoj pro-

¹¹ *Acta Apostolicae Sedis*, 25 (1933.), str. 372.

¹² *Acta Apostolicae Sedis*, 30 (1938.), str. 197.

¹³ Usp. Marko MEDVED, »Nastanak Riječke biskupije 1925. godine«, *Croatia christiana periodica*, XXXIII (2009.) 64, str. 137–156. O crkvenim prilikama u Riječkoj biskupiji prije dolaska Antonija Santina 1933. vidi sljedeće članke: Mile BOGOVIĆ, »Riječki župnik Ivan Kukanić (1897–1924)«, *Sveti Vid. Zbornik*, II (1997.), str. 222–224; ISTI, »Problemi oko nastajanja Riječke biskupije«, *Sveti Vid. Zbornik*, III (1998.), str. 69–87; Marko MEDVED, »Osnivanje novih riječkih župa 1923. godine«, *Časopis za povijest zapadne Hrvatske*, IV–V (2009.–2010.), str. 115–127; ISTI, »Riječka Crkva i aneksija grada Italiji 1924. godine«, *Problemi sjevernog Jadrana*, 10 (2009.), str. 71–87; ISTI, »La plurinazionale diocesi di Fiume nei primi anni del fascismo«, *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, LXIV (2010.) 1, str. 71–91; ISTI, »Crkvene prilike u Opatiji za vrijeme talijanske uprave«, u: *Opatijske crkvene obljetnice*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Opatiji 17. i 18. studenoga 2006. godine (ur. Goran CRNKOVIĆ), Opatija, 2008., str. 67–74.

vinciji i nalazile se pod crkvenom jurisdikcijom tršćansko-koparskoga biskupa. Poštujući normu po kojoj biskupijske granice slijede civilnu administrativno-upravnu podjelu, Konzistorijalna kongregacija je 28. travnja 1934. izmijenila granice između Tršćansko-koparske i Riječke biskupije. Biskupiji u Rijeci pripale su župe Brezovica (sv. Stjepana mučenika), Golac (sv. Nikole), Vodice (sv. Martina), Hrušica (sv. Krševana), Vele Mune (sv. Marije Magdalene) i kapelanije Slivje (sv. Martina), Podgrad (sv. Jakova), Pregarje (sv. Lovre), Starod (sv. Josipa).¹⁴

Dvije godine nakon proširenja biskupijskih granica, riječki biskup Antonio Santin osnovao je četiri nove župe, od kojih su čak tri, u okviru drugih župa, 1934. prešle pod okrilje Rijeke. Santin je 1. kolovoza 1936. osnovao župe Matulji (Krista Kralja)¹⁵, Podgrad (sv. Ćirila i Metoda)¹⁶, Pregarje (sv. Lovre)¹⁷ i Slivje (sv. Martina).¹⁸

Župa Matulji nastala je dismembracijom župe Rukavac, a posvećena je Kristu Kralju zbog desetogodišnjice uspostave te svetkovine (ustanovio ju je 11. prosinca 1925. papa Pio XI. enciklikom *Quas Primas*).¹⁹ Župi Matulji, osim samoga mjesta, pripali su Jušići, dio Perna, dio Kućela te Pobri, koji su dotad pripadali župi Volosko. Imala je 2.438 duša.

U slovenskom dijelu Riječke biskupije Santin je proveo ove izmjene. Kapelanije Podgrad i Starod pripojene su u novu župu sv. Ćirila i Metoda. Župa Podgrad nastala je cijepanjem župe Hrušica. Novoj su župi pripala mjesta Račice, Sabonje, kapelanija Starod s mjestima Pavlica i Studena na Brdu. Osim župne crkve sv. Ćirila i Metoda u Podgradu, obuhvaćala je crkve sv. Jakova (Podgrad), sv. Roka (Račice), sv. Stjepana (Račice), sv. Martina (Sabonje) i sv. Josipa (Starod). Imala je 1.806 duša.

Vikarijat Pregarje postao je župa sv. Lovre. Župa Pregarje nastala je cijepanjem župe Hrušice s mjestima Pregarje, Huje, Gabik, Rjavče, Prelože, Zajeljšje, Tatre i Brezovo Brdo. Osim župne crkve, obuhvaćala je crkve sv. Egidija (Prelože), sv. Barbare (Zajeljšje), Presvetoga Trojstva (Gabik), sv. Petra (Brezovo Brdo), sv. Ivana Krstitelja (Tatre), sv. Mavra (Rjavče). Imala je 1.900 duša.

Vikarijat Slivje, koji je dotad pripadao župi Brezovica, također postaje župa posvećena sv. Martinu biskupu. Župi Slivje pripali su, osim samih Slivja, naselja Markovščina, Skadanščina, Orehek, Mrše, Hotična, Ritomeče, Kovčice, Velike Loče. Obuhvaćala je, uz župnu crkvu posvećenu sv. Martinu, crkve sv. Antuna (Markovščina), sv. Bartolomeja

---

¹⁴ Dekretom od 8. lipnja 1934. riječki je ordinarij odredio da promjene stupaju na snagu 15. lipnja, na blagdan sv. Vida i Modesta, zaštitnika grada Rijeke i biskupije. NAR, *Acta*, 377/1934. Usp. *Bollettino del Clero della Diocesi di Fiume (=Bollettino)*, I (1934.) 4, str. 1–2.

¹⁵ Dekret nosi datum 1. kolovoza 1936., no broj protokola je 908/1934. jer je on bio sastavljen dvije godine prije toga u okviru mjera oko civilnoga priznavanja župe Rukavac, čijom će se dismembracijom osnovati župa Matulji. NAR, *Acta*, 908/1934., f. 5.

¹⁶ Broj protokola isti je kao i kod dekreta osnutka župe Matulji 908/1934. Dekret osnivanja župe Podgrad određuje titulu sv. Jakova, ali će poslije dotadašnja titula sv. Ćirila i Metoda, kojoj je i posvećena župna crkva, i dalje biti u upotrebi. U trenutku dobivanja državnoga priznanja, biskup je vjerojatno želio izbjeći imena slavenskih apostola, koje fašističke vlasti nisu rado prihvaćale. *Isto*, 908/1934., f. 9.

¹⁷ *Isto*, 318/1936.

¹⁸ *Isto*, 319/1936.

¹⁹ Uspostava župe planirala se još u dvadesetim godinama. Bilo je pokušaja da je se posveti sv. Franji Asiškome prigodom 700. godišnjice njegove smrti. NAR, *Zapisnici Vijeća za administrativne poslove biskupije*, sjednica 24. ožujka 1933.

(Orehek), sv. Pantaleona (Hotična), sv. Roka (Skadanščina) i sv. Katarine (Ritomeče). Imala je 1.138 duša.

Na kraju episkopata Antonija Santina 1938., nakon prelaska pet župa 1934. i uspostavom novih župa 1936., dijeceza ima 30 župa. Njih je, nakon reorganizacije dekanatske pripadnosti započete još u rujnu 1935., podijelio u pet dekanata.²⁰

Nedostatak župnih crkava u gradu Rijeci

Na tragu svojih prethodnika, Antonio Santin nastojao je riješiti glavni problem u pastoralu grada Rijeke – nepostojanje župnih crkava. Više od desetljeća nakon stvaranja novih gradskih župa (1923.), još više od izglasavanja zakona kojima su se gradske vlasti obvezale na financiranje njihove izgradnje (1920. i 1921.), početkom Santinova episkopata grad još nije dobio nijednu od predviđenih triju župnih crkava (isključimo li crkvu sv. Josipa, koja je tada bila benediktinska crkva). U međuvremenu je financijske obveze talijanska vlada preuzela na sebe, ali su sredstva u Rijeku stizala sporo ili nikako.

Antonio Santin vodio je zadnju fazu izgradnje župne crkve Svih svetih na Kozali – Zavjetnoga Hrama, kako se nazivala.²¹ Sredstvima koje je 1933. od države uspio priskrbiti apostolski administrator Carlo Mecchia, Santin je dovršio drugu župnu riječku crkvu sagrađenu nakon Prvoga svjetskog rata.²²

Dovršetak izgradnje velike kozalske crkve Santina je koštao neugodnih kritika. Svećenici iz župa bez crkava optuživali su ordinarija da je njegov angažman na izgradnji crkve Svih svetih bio na štetu drugih župa čije se crkve još nisu nazirale. U svoju je obranu biskup nizaio sve ono što je poduzeo u svrhu izgradnje ostalih župnih crkava otkako je stigao u Rijeku. Kontaktirao je više puta svjetovne vlasti, dvaput je o tome razgovarao sa Svetim Ocem, triput s državnim tajnikom, a papinskog je nuncija u Italiji upravo zbog toga primio šef vlade Benito Mussolini. Kao opravdanje za izostanak pomoći državne su vlasti navodile troškove talijanske vojne intervencije u Africi, a i sam je riječki biskup 1936. bio uvjeren kako »bi se pitanje povoljno rješilo, da nije došlo do rata u Abisiniji.«²³ Biskup nije uspio započeti gradnju župnih crkava sv. Nikole i Presvetog Otkupitelja. Njih će podići njegov nasljednik Ugo Camozzo tijekom Drugoga svjetskog rata.

Unatoč neuspjehu oko izgradnje župnih crkava, tijekom episkopata Antonija Santina ipak je podignuta jedna gradska crkva. To je salezijanska crkva Marije Pomoćnice, koja u tome trenutku, doduše, nije bila predviđena za župnu crkvu, što će se promijeniti početkom če-

²⁰ Dekret od 1. rujna 1935. NAR, *Acta*, 715/1935. Usp. M. MEDVED, »Župe Riječke biskupije tijekom talijanske uprave«, *Riječki teološki časopis*, 17 (2009.) 1, str. 119–152.

²¹ Usp. A. SANTIN, *Al tramonto*, str. 54. Do jeseni 1934. crkva je u najvećoj mjeri dovršena. Riječki biskup Antonio Santin posvetio je crkvu 9. rujna 1934. Prvu pontifikalnu misu služio je Celso Costantini, od kojega je i krenula inicijativa za gradnju crkve u spomen na poginule tijekom »krvavoga Božića« 1920., kada je upravo on bio na čelu tek utemeljene apostolske administrature Rijeke.

²² Još je 1929. posvećena nova kapucinska crkva, koja je bila i župna crkva, dok crkve sv. Josipa na Podmurvicama i sv. Antuna na Kantridi u trenutku izgradnje nisu bile župne (prva je bila u okviru samostana benediktinki, a druga filijalna crkva župe sv. Nikole).

²³ Pismo župi svetoga Nikole od 18. svibnja 1936. NAR, *Osnivanje župa*, fascikl »Financiranje izgradnje crkava«, f. 94–95.

tridesetih godina. Radovi na izgradnji započeli su u svibnju 1933., a dovršeni su u listopadu 1934. Riječki ordinarijat nije sudjelovao u troškovima, koji su dosegli oko 500.000 lira, a podnijeli su ih salezijanci. Ravnatelj njihova oratorija, Carlo Rusconi, bio je promotor i glavni voditelj izgradnje crkve, čiji je arhitekt bio Enea Ronca iz Verone.²⁴ Crkvu Marije Pomoćnice posvetio je 21. listopada 1934. biskup Antonio Santin.²⁵

Vjernici Matulja više su godina pokušavali izgraditi svoju crkvu.²⁶ Prvi je riječki biskup Isidoro Sain još u postupku osnivanja biskupije tvrdio kako ondje valja podići crkvu i osnovati župu,²⁷ ali je prošlo više od deset godina do ostvarenja plana. Vlastima Kvarnerske provincije i općine Matulji valja pripisati najveće zasluge za izgradnju crkve koju je, još nedovršenu, Santin blagoslovio 1. prosinca 1935.²⁸ U Matuljima je, uz domaće hrvatsko stanovništvo, živio i manji broj Talijana zaposlenih u državnim službama (željeznica, škola, financijske službe, karabinijeri), zbog kojih su svjetovne vlasti i poduprle izgradnju crkve, ali zbog kojih je talijanski jezik imao prevagu u pastoralu.²⁹

Poboljšanje upravljanja biskupijom

Antonio Santin ekipirao je i unaprijedio središnja upravna tijela biskupije. Zadržao je dio kadra kojega je imenovao njegov prehodnik, ali je osnovao i neka nova tijela.

Riječki svećenik i kanonik Giovanni Regalati ostao je biskupski delegat, kao što je bio i Santinovim prethodnicima Celsu Costantiniju i Isidoru Sainu. Riječki su biskupi i apostolski administratori imenovali biskupske delegate namjesto generalnih vikara sve do 1940., kada isti Giovanni Regalati postaje prvim generalnim vikarom.³⁰ Kanonik Giovanni Poggi (talijanizano ime Ivana Podboja) bio je biskupijski kancelar sve do 1940.³¹

Santin je 13. srpnja 1935. uspostavio biskupijski katehetski ured.³² U veljači 1935. osniva povjerenstvo za crkvenu umjetnost. Velik dio imenovanja članova središnjih biskupijskih tijela izvršen je 1936., najvjerojatnije u vidu izvještaja i posjeta *ad limina* (izvještaj Svetoj Stolici nosi nadnevak 1. svibnja 1936.).³³

Uredovanje središta biskupije bilo je uvjetovano malim prostorom: ordinarijat je, uključeno s biskupovim smještajem, u to doba imao trinaest prostorija, što je Santin držao nedovolj-

---

²⁴ Carlo Rusconi ordinarijatu, bez datuma. NAR, *Acta*, 113/1934.

²⁵ *Bollettino* I (1934.), br. 9, str. 5. Usp. *Nuovo Santuario a Maria Ausiliatrice* (posebno izdanje), Fiume, 21. listopada 1934.

²⁶ Agostino Furlan ujesen je 1915. oporučno ostavio zemljište i kućicu na izvrsnoj lokaciji kako bi se podigla crkva. No tijekom dvadesetih i tridesetih godina kućica je služila kao protutuberkulozna ambulanta. Zabilješke Antonija Santina, bez datuma. NAR, *Kanonske vizitacije*, 2, f. 277.

²⁷ NAR, *Acta*, 185/1926.

²⁸ Antonio Santin općini Matulji, 12. listopada 1935. NAR, *Acta*, 844/1935., f. 7.

²⁹ Kako je objašnjavao župnik Voloskog Hadrijan Brumen, odlaziti u crkvu u Rukavcu, gdje se propovijedalo na hrvatskome jeziku, za njih je bilo »neugodno«. Hadrijan Brumen Antoniju Santinu, 9. veljače 1935. *Isto*, 908/1934., f. 23.

³⁰ Usp. *isto*, 257/1932.; 513/1937.

³¹ Osim kratkoga intervala tijekom 1935., kada ga je mijenjao kanonik Pietro Nani. Za episkopata Uga Camozza, na Poggijevo mjesto 31. kolovoza 1940. dolazi Stanislav Zadković.

³² *Bollettino*, II (1935.) 6–7, str. 6.

³³ *Bollettino*, III (1936.) 5, str. 1–2.

nim za učinkovit rad središnjih tijela. Inače, s biskupom je u ordinarijatu živio popriličan broj članova njegove šire obitelji.³⁴

Samo nekoliko mjeseci od preuzimanja uprave Riječkom biskupijom, Santin 1. ožujka 1934. pokreće *Vjesnik klera Riječke biskupije* (*Bollettino del Clero della Diocesi di Fiume*), čime je u mnogočemu poboljšao komunikaciju ordinarijata i prezbiterija.

Godine 1938. tiskao je prvi i jedini shematizam Riječke biskupije iz razdoblja talijanske uprave (*Status cleri et beneficiorum dioecesis Fluminensis ineunte 1938*).

Imenovanje hrvatskih i slovenskih kanonika

Nakon smrti biskupa Isidora Saina, Stolni riječki kaptol imao je samo četiri kanonika i nije imao prepošta. Naime, kanonik Domenico Raimondi napustio je Rijeku i čelno mjesto Kaptola još 1929., postavši nastavnikom Papinskoga regionalnog sjemeništa u srednjotalijanskom Chietiju (formalno je podnio ostavku u studenome 1931.). Sve je to uzrokovalo znatne teškoće u obdržavanju kanoničkih obveza u Kaptolu, koji je imao tek nekoliko godina života.

Antonio Santin je, s obzirom na nacionalni sastav Riječke biskupije, naišao na natprosječnu prisutnost talijanskih kanonika u Stolnome kaptolu, na minimalan broj Hrvata i na potpunu odsutnost slovenskih kanonika. U memorandumu koji su mu na početku službe uručili slovenski i hrvatski svećenici, na prvome je mjestu bio zahtjev za poboljšanje nacionalne ravnoteže Stolnoga kaptola.³⁵ Antonio Santin je Svetoj Stolici predložio Hrvata Matiju Balasa za mjesto prepošta. To je prihvaćeno pa je hrvatski kanonik ustoličen 16. rujna 1934.³⁶

Kako bi popunio mjesto nakon odreknuća Guida Franchetta, čiju je ostavku 1928. prihvatio Isidoro Sain nakon što se potonji vratio u biskupiju Vicenza, Santin je raspisao natječaj i za to kanoničko mjesto. Na tu je službu 21. listopada 1935. izabran slovenski svećenik Mihael Hušo, župnik Jelšana.³⁷ Santinov odabir jednoga Slovenca nije se svidio talijanskim vlastima. Sudeći po velikom kašnjenju s kojim su vlasti odobrile kanoničku prebendu, moglo bi se reći da je biskup naišao na protivljenje.³⁸ Nakon što je Hušo preuzeo uredovanje u riječkoj kuriji, prefektura ga je u pismu Santinu optužila da je uveo slovenski jezik u riječki ordinarijat te da organizira sastanke slovenskoga svećenstva. Biskup je na takve optužbe bio prisiljen ne samo odgovoriti već je osobno morao u prefekturu.³⁹

³⁴ Dvije sestre i dva brata, majka sve do iznenadne smrti u kolovozu 1935., majčina sestra. Petogodišnje izvješće Antonija Santina Konzistorijalnoj kongregaciji, 1. svibnja 1936. NAR, *Ad limina*, 2, IV, 24.

³⁵ L. ČERMELJ, *Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria*, Ljubljana, 1953., str. 8–12.

³⁶ *Bollettino*, I (1934.) 10, str. 2–3.

³⁷ NAR, *Acta*, 693/1935, f. 11.

³⁸ NAR, *Acta*, 647/1936. Sam Antonio Santin bio je skandaliziran te će na poleđini dekreta Hušova imenovanja vlastoručno zapisao: »Izgleda nevjerojatno. Tek 17. rujna, nakon mnogobrojnih reklamacija i brojnih obećanja, sastavili su rješenje. Zatražite objašnjenje. Ja sam uistinu ogorčen zbog tako nečovječnog postupka!« (*Isto*, 693/1935., f. 18). Kašnjenje nije bilo uvjetovano pukom sporošću birokracije, nego mu je uzrok bio političke naravi budući da su vlasti nepovoljno gledale na Hušovo imenovanje.

³⁹ Antonio Santin prefektu Francescu Turbaccu, 18. travnja 1936. NAR, *Acta*, 242/1936.

Nove kaptolske časti

Stolni riječki kaptol uputio je 25. srpnja 1934. Svetome Ocu molbu za dobivanje novih odličja odnosno onih časti kojima se u prošlosti dičio ugašeni Zborni kaptol. Kanonici se nisu zadovoljavali nošenjem samo rokete i mocete.⁴⁰ Moleći Svetoga Oca da pozitivno odgovori na molbu riječkih kanonika, biskup tvrdi kako je to nužno da bi se izbjegla podređenost Riječkoga kaptola obližnjim hrvatskim kaptolima s onu stranu granice te kako je stari Zborni kaptol resilo bogatstvo časti i obilježja, zbog čega je njegovo dostojanstvo među narodom bilo veliko.⁴¹

Rim je prihvatio molbu iz Rijeke te su papinskim pismom od 11. lipnja 1935., koje je potpisao državni tajnik kardinal Eugenio Pacelli, Stolnome riječkom kaptolu dodijeljene nove povlastice. Kanonici su dobili titulu monsignora (samo na području biskupije), pravo odijevanja posebnog ruha, zlatni križ na ljubičastoj vrpici ponad mocete s likom gradskih zaštitnika (sprijeda) i čudotvornoga riječkog raspela (straga). Prepozit je dobio titulu i povlasticu apostolskoga protonotara.⁴² Nakon dobivenih povlastica i časti, ordinarij je 7. srpnja 1937. odobrio novi statut Stolnoga kaptola.⁴³

Antonio Santin, drugi osnivač Sjemeništa

Antonio Santin nije bio zadovoljan stanjem u kojem je preuzeo riječko Biskupijsko sjemenište, koje je 1926. otvorio prvi riječki biskup Isidoro Sain.⁴⁴ Valjalo ga je proširiti i konsolidirati način njegova financiranja.⁴⁵ Prvotno je namjeravao sagraditi potpuno novu zgradu⁴⁶, ali mu oskudni financijski uvjeti nisu dopustili tako pozamašan plan. Stoga je odlučio da se proširi zgrada. Već je pred kraj života biskup Sain planirao nadogradnju jednoga kata zgrade, ali ga je smrt početkom 1932. u tome spriječila.⁴⁷

Građevinski radovi na zgradi Sjemeništa odvijali su se od siječnja do rujna 1935.⁴⁸ Troškovi od preko 300.000 lira dijelom su podmireni prodajom zemljišnog fonda bivšega isu-

---

⁴⁰ NAR, *Acta*, 552/1934., f. 3. O kanoničkim obilježjima i častima usp. Giovanni KOBLEK, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, I, Trst, 1978., str. 81.

⁴¹ »Katedrala se nalazi blizu političke granice, a posjećuju je i oni koji dolaze sa Sušaka i ostalih obližnjih mjesta. Kanonici su u nelagodji jer su prikraćeni bilo kakvog dostojanstva, dok se drugi prekogranični kaptoli diče posebnim obilježjima« (Antonio Santin Kongregaciji za bogoslužje, 25. srpnja 1934. NAR, *Acta*, 552/1934., f. 4.).

⁴² *Bollettino*, II (1935.) 9, str. 2–3.

⁴³ *Isto*, 94/1936.

⁴⁴ O nastanku Sjemeništa vidi: Marko MEDVED, »Malo Biskupijsko sjemenište u Rijeci«, u: *Vječno u vremenu*, Zbornik u čast prof. dr. sc. Ivana Devčića u povodu 60. obljetnice života, 30. obljetnice profesorskog rada i 10. biskupstva (ur. Aleksandra GOLUBOVIĆ – Iris TIĆAC), Zagreb – Rijeka, 2010., str. 269–284.

⁴⁵ *Bollettino*, I (1934.) 2, str. 1.

⁴⁶ NAR, *Zapisi Vijeća za administrativne poslove sjemeništa*, 21. veljače 1934.

⁴⁷ Benedetto Pietrobono, Sainov tajnik, a potom i rektor Sjemeništa, piše kako je biskup planirao restrukturiranje Sjemeništa i njegovo podizanje za jedan kat (*In Memoriam di S. Ecc. Rev.ma Mons. Michele Isidoro Sain O.S.B. vescovo di Fiume. Parole di D. Benedetto Pietrobono O.S.B. in occasione della traslazione della salma alla cattedrale di S. Vito e nel I anniversario della sua morte*, Subiaco 1933., 11). Potvrdu da je to ne samo točno nego da je ordinarij počeo i s konkretizacijom plana nalazimo u pismu koje je Grad Rijeka uputio biskupu Sainu 23. rujna 1931. u kojem mu priopćuje da su određena dvojica stručnjaka kako bi pripremili nacrt dizanja kata. Kako bi se pobliže dogovorili o planovima rada na sjemeništu, gradske su vlasti uputile zamjenika gradonačelnika sve do istarske Dajle, gdje se nalazio biskup, tada već teško bolestan. NAR, *Acta*, 144/1931., f. 1.

⁴⁸ Usp. *Bollettino*, II (1935.) 2, str. 2.

sovačkog kolegija.⁴⁹ Radovi su obuhvaćali ne samo izgradnju novoga krila već i obnovu staroga dijela.⁵⁰ Na taj je način kapacitet Sjemeništa udvostručen; prije radova ustanova je mogla primiti tridesetak sjemeništara, a nakon proširenja šezdesetak dječaka. Biskup je otvaranjem svih pet razreda gimnazije planirao dosegnuti maksimalnu brojku od 60 sjemeništara, ali tijekom njegova episkopata nikad nije došao do takve potpunosti. Zbog tih pozamašnih radova, na sjednici Vijeća za ekonomske poslove Sjemeništa članovi su počastili Santina naslovom »drugog osnivača Sjemeništa«.⁵¹

Nakon proširenja zgrade Sjemeništa 1935., još uvijek je nedostajala kapela. Za njezinu izgradnju tada nije bilo sredstava, pa se i nadalje rabila jedna prostorija iz staroga dijela zgrade. U travnju 1936. donesena je odluka o izgradnji sjemenišne kapele i s tim je ciljem ustanovljeno vijeće.⁵² Inicijativi za izgradnju dana je istaknuta domoljubna crta odlukom da se sjemenišna kapela veže uz poginule talijanske vojnike u Istočnoj Africi i da se svake godine u kapeli za njih služi misa. Na taj se način osigurala potrebna pozornost javnosti, nužna da bi se skupila financijska sredstva za izgradnju. Sjemenišna se kapela u javnosti nazivala »Zavjetnom crkvom Sjemeništa u Rijeci«.⁵³ Nakon uspješnog skupljanja sredstava, Antonio Santin u ožujku 1938. odobrio je plan izgradnje.⁵⁴ Radovi na izgradnji kapele Kraljice apostola (*Regina Apostolorum*) odvijali su se tijekom 1938. i prve polovine 1939. Radovi su okončani za vrijeme episkopata Uga Camozza.

Kapela Kraljice apostola blagoslovljena je 9. svibnja 1939. Dobila je polujavni karakter, pa su je, osim sjemeništara i poglavara, u propisano vrijeme mogli koristiti i vjernici.

Kongregacija za sjemeništa i sveučilišta savjetovala je još 1929. riječkom biskupu Isidoru Sainu da osigura uvjete kako bi sjemeništarcima mogli imati primjereno mjesto za ljetni odmor. Ono što prvi riječki biskup nije uspio ostvariti, uspio je njegov nasljednik. Redovnice kongregacije »Kćeri Presvetoga Srca Isusova« (Barat) Austrijske provincije i s kućom maticom u Belgiji, imale su od 1911. u Lovranu veliko zemljište i vilu za svoje učenice.⁵⁵ S propašću Austro-Ugarske imovina se našla na području pod talijanskom vlašću pa je redovnice nisu koristile. Biskup Santin predložio im je darivanje dobra riječkome Biskupijskom sjemeništu⁵⁶ i nakon dužeg pregovaranja dogovoren je simboličan

⁴⁹ NAR, *Zapisnici Vijeća za administrativne poslove sjemeništa*, 29. studenoga 1935.

⁵⁰ Nakon završetka radova Sjemenište je moglo računati na dvije velike spavaonice, dvije učionice za učenje, jednu veliku blagovaonicu, prostoriju za razonodu, dva velika terena za aktivnosti na otvorenom, pet učionica za nastavu, knjižnicu, znanstvene kabinete, malu ambulantu, sobe za razgovor, kuhinju, uslužne sobe, sobe za biskupa, upravu Sjemeništa, profesore, stan za redovnice. Uvedeni su radijatori u sve prostorije i dovoljan broj kupaonica s tuševima. *Bollettino*, II (1935.) 9, str. 3.

⁵¹ »Prepošt mons. Balas, u ime Stolnoga kaptola i svega klera, zahvaljuje preuzvišenomu biskupu na njegovu zalaganju oko proširenja Sjemeništa i za kupnju vile u Lovranu, koju će se namijeniti ljetovanju sjemeništara. Zahvalni kler smatra preuzvišenog biskupa drugim osnivačem Sjemeništa« NAR, *Zapisnici Vijeća za administrativne poslove sjemeništa*, 29. studenoga 1935.).

⁵² Usp. *La Vedetta d'Italia*, 9., 10., 28. listopada; 14., 21., 27. studenoga, 9. prosinca 1936.

⁵³ *Isto*, 10. listopada 1936.

⁵⁴ NAR, *Zapisnici biskupijskog ekonomskog vijeća*, 17. ožujka 1938.

⁵⁵ Među spisima Nadbiskupijskoga arhiva u Rijeci o kupnji zgrade u Lovranu nalazi se i rukom pisani memorandum bez datuma. Zbog državno-političkih promjena nakon Prvoga svjetskog rata, redovnice nisu više bile zainteresirane niti su imale financijskih mogućnosti za korištenje dobra. Stoga je već 1934. vlasništvo lovranskoga dobra prešlo s Austrijske na Talijansku provinciju sa sjedištem u Firenci. NAR, *Sjemenište*, fasc. »Vila u Lovranu«, f. 24.

⁵⁶ NAR, *Urudžbeni zapisnik*, 380/1935.

iznos od 50.000 lira, kojim je u studenome 1935. kompleks prešao u vlasništvo Sjemeništa u Rijeci.⁵⁷ Troškovi kupnje i radova prelazili su iznos od 100.000 lira, a pripomogao je i papa Pio XI. s iznosom od 50.000 lira.⁵⁸

Talijanski nadbiskup Zadra Doimo Munzani iznio je Kongregaciji za sjemeništa i sveučilišta ideju da se u Zadru ustanovi centralno veliko sjemenište, a u Rijeci centralno malo sjemenište. Santin je odbio prijedlog izazivši zadovoljstvo obrazovanjem i formacijom koju su njegovi kandidati dobivali u Veneciji, a što nastavni kadar u Zadru, po njegovu mišljenju, nije mogao zajamčiti.⁵⁹

Dok je prvi riječki biskup u vodstvu Sjemeništa imao pomoć i solidarnost benediktinskog reda, Santin nije na to mogao računati. Svake školske godine morao je moliti benediktinske poglavare da dopuste ostanak svojih redovnika u Rijeci. Uz velike napore i pomoć Kongregacije za sjemeništa, uspjelo mu je zadržati benediktince tijekom svoga riječkog episkopata, ali u sedesvakanciji 1938. benediktinski general opat Emanuele Caronti bio je nepopustljiv i povukao je redovnike. Santin i novoimenovani riječki biskup Ugo Camozzo kontaktirali su Družbu Isusovu i nakon kraćeg pregovaranja u rujnu 1938. redovnici Venetsko-lombardske provincije prihvatili su preuzimanje Sjemeništa u Rijeci.⁶⁰ Isusovci su vodili malo Biskupijsko sjemenište Riječke biskupije sve do kraja talijanske uprave 1947.

S dolaskom isusovaca učinjen je kvalitativan pomak u formaciji i obrazovanju Sjemeništa u Rijeci. Santinov nasljednik Ugo Camozzo pokazao je više sluha za nacionalnu ravnopravnost u sjemenišnoj formaciji od prethodnika. Zahtijevao je da među poglavarima Sjemeništa bude i onih koji vladaju hrvatskim i slovenskim jezikom.

Spomenimo i to da je briga i zauzetost za sjemeništa Antonija Santina vidljiva tijekom tršćanskoga episkopata s obzirom da je 11. prosinca 1945. otvorio sjemenište u Pazinu, a 1950. sagradio novo dijecezansko sjemenište u Trstu.⁶¹

Antonio Santin i redovničke zajednice

Ženske redovničke zajednice

Antonio Santin pokazao je znatnu brigu za ženske redovničke zajednice, postigavši u vezi s time više uspjeha nego njegov prethodnik.

---

⁵⁷ Usp. A. SANTIN, *Al tramonto*, str. 55.

⁵⁸ Usp. *Bollettino*, II (1935.) 10–11–12, str. 8.

⁵⁹ »U Zadru bi trebalo osigurati odgovarajući nastavni kadar, kojega po mojemu sudu tamo sada nema. Oci franjevci koji sada predaju, samo su privremeno rješenje i zbog trenutačne potrebe. Naši učenici pripadaju trima različitim jezicima, s različitim običajima i mentalitetom, s posebnim osjećajem za nacionalna pitanja. Stoga njihova intelektualna i duhovna formacija treba mirno okružje, poglavare i profesore vrlih osobina i obrazovanja« (Antonio Santin Kongregaciji sjemeništa i sveučilišta, 14. svibnja 1936. NAR, *Acta*, 309/1936.).

⁶⁰ Isusovci su stigli u Rijeku 25. listopada 1938. Prvi isusovački rektor Sjemeništa u Rijeci bio je Giovanni Battista della Pietra, titularni nadbiskup Kalcedonije, prije toga apostolski delegat Svete Stolice u Albaniji. Nakon dvije godine službe u Sjemeništu, preminuo je 26. kolovoza 1940. i pokopan je na riječkom groblju Kozala. Na službi rektora naslijedit će ga redom Carlo Ghezzi (do 1943.), Tarcisio Tamburini (do 1945.) i Lorenzo Viezzoli (do 1947.).

⁶¹ Usp. E. MALNATI, *Antonio Santin. Un vescovo tra profetia e tradizione*, str. 183–196.

U svojim memoarima posvjedočio je kako je Isidoro Sain odlučio zatvoriti institut i utrnuti riječku zajednicu Presvetoga Srca Isusova. Uvjeti života u njihovim riječkim prostorima nisu odgovarali onome što kanonsko pravo nalaže za redovništvo pa im je zbog toga zatvorio novicijjat.⁶² U početku je Kongregacija za redovnike upravo radi novicijata, i na tragu Sainovih planova, željela ujedinjenje s nekom drugom zajednicom, no s obzirom da su riječke redovnice odbijale takve, više puta spominjane, planove, za Santinova episkopata odlučeno je da upravu privremeno preuzmu redovnice iz jedne druge zajednice.⁶³ Bile su to »Kćeri svetoga Josipa«, redovničke zajednice papinskoga prava s kućom maticom u Veneciji (San Sebastiano). One su od 1934. do 1937.⁶⁴ boravile u Rijeci kako bi se formirala buduća uprava riječke redovničke zajednice, a po biskupovu su planu tri novakinje upućene u samostan benediktinki, gdje su provele novicijjat (ne monaško-benediktinski, već redovnički).⁶⁵ Santin je 9. rujna 1937. potvrdio novi obrednik družbe Kćeri Presvetoga Srca Isusova,⁶⁶ a 28. rujna iste godine i privremene konstitucije, koje je osobno sastavio.⁶⁷ Tako je družba napokon dobila svoju dugo očekivanu upravu i novicijjat, čime je osigurana njezina budućnost.

Benediktinke su od svoga dolaska u Rijeku 1663. bile vezane uz odgoj ženske mladeži⁶⁸ na talijanskome jeziku. Nakon prijelaza u novi samostan na Podmurvicama u ljeto 1914., otvorile su i ženski vrtić, tečaj ručnoga rada i šivanja.⁶⁹ Osim vrtića, imale su interni kolegij, osnovnu i dopunsku školu, blagdanski oratorij za djevojčice. Antonio Santin podržao je osnivanje ženske učiteljske škole i uz pomoć dekana Tršćanskog kaptola Carla Mecchije uspio dobiti dozvolu školskih vlasti u Trstu (pod čiju je ingerenciju spadala i Rijeka). Riječki je biskup 1. listopada 1934. svečano otvorio prvi razred srednje ženske učiteljske škole. Nazivala se najprije »Bezgrješna«, potom »Sedes Sapientiae«, na čelu s ravnateljicom benediktinkom Benedictom Cristofoli, spisateljicom i jednom od prvih diplomanata Katoličkoga sveučilišta Presvetoga Srca iz Milana.⁷⁰

Od početka svoje službe u Rijeci Antonio Santin namjeravao je otvoriti popravni dom za žensku mladež. Nakon nekoliko neuspjelih pokušaja u pronalaženju redovnica kojima bi povjerio vodstvo ustanove, u tome je uspio tek pred kraj riječkoga episkopata. »Služavke Bezgrješne« (*Ancelle dell'Immacolata*) iz Parme prihvatile su ponudu i 1937. otvorile popravni dom na Kantridi, u današnjoj Bujskoj ulici.⁷¹

U slovenskom dijelu biskupije, u Ilirskoj Bistrici, djelovale su Školske sestre Notre Dame. Pet redovnica iz te zajednice nije uspijevalo dobiti talijansko državljanstvo. Rješavanje

⁶² Termin institut često se rabio kao sinonim za ovu riječku družbu, iako se kanonski radilo o dva pojma – institutu za žensku mladež i redovničkoj zajednici Kćeri Presvetog Srca Isusova.

⁶³ U nacrtu pisma bez datuma za benediktinca Massimina Stefanuccija, koji je trebao riješiti stvar pri Kongregaciji za redovnike, Antonio Santin protivio se pridruživanju riječkih redovnica nekoj drugoj zajednici. NAR, *Acta*, 396/1934., f. 2.

⁶⁴ Antonio Santin Kongregaciji za redovnike, 14. kolovoza 1934. *Isto*, 396/1934., f. 4.

⁶⁵ A. SANTIN, *Al tramonto*, str. 56.

⁶⁶ NAR, *Uruđbeni zapisnik*, 620/1937.

⁶⁷ *Isto*, 662/1937.; A. SANTIN, *Al tramonto*, str. 56.

⁶⁸ Usp. Benedicta CRISTOFOLI, *Pagine di storia fiumana e benedettina. Il monastero delle Benedettine di Fiume*, Fiume, 1931., str. 45–49.

⁶⁹ Rukopis »Cronaca della scuola delle benedettine Fiume 1604–1926«. NAR, *Redovnice*, f. 2.

⁷⁰ O osnivanju učiteljske srednje škole pri benediktinkama razmišljalo se duže vrijeme. Još je apostolski administrator Celso Costantini tu točku naveo u svome pastoralnom programu.

⁷¹ *Bollettino*, IV(1937.) 8, str. 7.

toga pitanja vlasti su odgađale od 1921. godine, a budući da su radile u školi, taj se problem negativno odražavao na njezin status. Vlasti, naime, nisu htjele priznati jednakopravnost stručne škole, a osnovna je škola također imala još nedefiniran pravni položaj.⁷² Formalni je razlog bio taj da dvije redovnice, jedna iz osnovne a druga iz stručne škole, nisu bile talijanske državljanke. Pravi je razlog bila nepovjerljivost prema nastavi slovenskih sestara, koju su smatrali nedovoljno talijanskom. Naišle su na pomoć u osobi riječkoga ordinarija jer se Antonio Santin zauzeo za dobivanje talijanskoga državljanstva za redovnice koje ga nisu imale te za dobivanje poreznih olakšica na koje su imale pravo.⁷³ Napokon, nakon što je 18. studenoga 1935. osobno razgovarao s ministrom obrazovanja, škola je postala jednakopravnom.⁷⁴ Krajem 1935. dobile su i financijske olakšice, a zasluge je glavarica pripisala riječkome biskupu Antoniju Santinu.⁷⁵

Muške redovničke zajednice

Na području Riječke biskupije djelovale su tri muške redovničke zajednice. Što se tiče najstarije zajednice, kapucina, spomenimo samo to da je tijekom Santinova episkopata, i uz pomoć građanskih vlasti, 1935. riješen velik problem u statici crkve promjenom golemog stupovlja koje je prijetilo urušavanjem crkve Gospe Lurdske.

Druga muška redovnička zajednica u Rijeci bili su salezijanci. Oni su dolaskom u Rijeku 1918. dobili pravo korištenje dobara dobrotvorne udruge »Marija«, no samo je vlasništvo i dalje ostalo u rukama udruge.⁷⁶ S obzirom na oskudnu biskupsku menzu, prvi riječki ordinarij planirao je preuzeti vlasništvo nad tim dobrima, a Antonio Santin nastavio je postupak u tom pravcu, pa je 1934. udruga darovala ordinariju zemljište i dvije kuće, od kojih su u jednoj bili salezijanci.⁷⁷ Riječki je biskup preuzeo vlasništvo, ali je salezijancima ostavio pravo korištenja na temelju ugovora u trajanju od 33 godine s mogućnošću obnove.⁷⁸ Salezijanci su vrlo loše prihvatili prijelaz dobara, smatrajući se razvlaštenima, što je pogoršalo njihove odnose s ordinarijem.⁷⁹

---

⁷² Antonio Santin Carlu Mecchiji, 2. ožujka 1934. *Isto*, 252/1934., f. 3.

⁷³ Antonio Santin Alessandru Landriniju, 27. srpnja 1935. *Isto*, 550/1935., f. 10.

⁷⁴ Bilješka Antonija Santina na poledini promemorije o ženskoj školi redovnica Notre Dame, 20. studenoga 1935. *Isto*, 550/1935., f. 7.

⁷⁵ Zahvalno pismo redovnica Notre Dame upućeno Antoniju Santinu 31. prosinca 1935. *Isto*, 550/1935., f. 5.

⁷⁶ Salezijanci su došli u Rijeku 6. siječnja 1918. Umjesto hrvatskih redovnika, koje je još prije rata kontaktirao krčki biskup Anton Mahnič, došla su četiri talijanska salezijanca. Oko njihova dolaska, osim mađarskoga guvernera Ladislava Szaparyja, zauzeli su se pripadnici udruge »Marija« i njima blizak svećenik Matija Balas. Udruga im je dala na raspolaganje oveće dobro na Plasama, u kojem salezijanci djeluju i danas, a koje je sama udruga dobila krajem 19. stoljeća od ostavštine Katarine Gotthardi. Sastojalo se od kuće s dva kata, kapele, škole, štale, vrta i šume od 18.000 metara kvadratnih. Osim toga udruga se obvezala godišnje salezijancima ustupati prihode od najamnine još jedne kuće u vlasništvu udruge. Udruga katoličkih laika »Marija« bila je vrlo bitna u vjersko-karitativnom radu grada Rijeke na prijelazu 19. u 20. stoljeće. Službeni naziv udruge bio je »Udruženje žena 'Marija' za pomoć siromašnima«, a osnovala ju je 1874. grofica Marija de Szapary, majka tadašnjega mađarskoga guvernera u Rijeci.

⁷⁷ Vrijednost darovnice procijenjena je na 278.300 lira. *Isto*, f. 3.

⁷⁸ Bilježnički akt o darivanju udruge »Marija«, 14. rujna 1934. *Isto*, f. 59–74.

⁷⁹ Usp. NAR, *Zapisnici biskupijskog ekonomskog vijeća*, 6. studenoga 1934.

Treća muška redovnička zajednica na teritoriju Riječke biskupije bili su benediktinci. Na području Opatije redovnici svetog Benedikta kongregacije Monte Oliveto (olivetanci) podigli su prije Prvoga svjetskog rata samostan, a nakon uspostave župe 1926., biskup Sain, i sam benediktinac, povjerio im je pastoral. No njegova nasljednika Antonija Santina župno djelovanje benediktinaca nije zadovoljavalo, pa je u srpnju 1938. pastoral u opatijskoj župi prenio u ruke dijecezanskoga klera.⁸⁰

Naglasci iz pastoralnog djelovanja

Vjerojatno najveći pastoralni pothvat biskupa Antonija Santina tijekom riječkoga petogodišta bila je tzv. »Velika gradska misija«, koja se održala od 5. do 19. svibnja 1935. Riječ je o proširenoj verziji pučkih misija u urbanoj i sekulariziranoj riječkoj sredini. Glavni kriterij koji je Santin slijedio bila je organizacija kateheza za razne kategorije vjernika. Taj je događaj uspio mobilizirati, među ostalim, djecu, bolesnike i redovnike. Nije slijedio uobičajeni način održavanja pučkih misija, koji je predviđao jednoga propovjednika. Santin je doveo deset svećenika koji su djelovali u osam riječkih crkava, poput »apostola bačenih u masu«. Očito je da je bio posebno ponosan na taj pastoralni pothvat jer mu je u svom izvješću *ad limina* posvetio velik prostor, kao i u svojim memoarima sastavljenim četiri desetljeća poslije.⁸¹ Tijekom tršćanskoga episkopata, Antonio Santin dvaput je ponovio riječki »eksperiment« velike gradske misije.⁸²

U svibnju 1937. u Lovranu je Santin vodio prvi euharistijski kongres Riječke biskupije od njezina nastanka.

Pomanjkanje broja svećenika u Riječkoj biskupiji Antonio Santin osjećao je u svoj svojoj ozbiljnosti. Govorio je da je riječ o »strašnom manjku«, »potresnom manjku«.⁸³ U trenutku kada je 1936. Santin sastavio svoje izvješće *ad limina*, Riječka biskupija ima 40 inkardiniranih svećenika.⁸⁴ Povećanje njihova broja u usporedbi s episkopatom Isidora Saina (1931. bilo je 25 dijecezanskih svećenika), ne proizlazi iz većega broja zvanja, nego je on rezultat proširenja biskupijskih granica. U okviru brige za duhovna zvanja spada i osnivanje udruge »Priatelji Sjemeništa« na Uskrs 1938., zbog preporuke Kongregacije za sjemeništa i sveučilišta i sa svrhom davanja duhovne i materijalne pomoći duhovnim

⁸⁰ »Vijeće za izgradnju crkve« doniralo je 5. lipnja 1908. benediktincima olivetancima iz Svetoga Josipa u austrijskome Tanzenbergu zemljište uz crkvu, s obvezom da ondje izgrade opatiju, dok je Vijeće na sebe preuzelo zadaću podizanja crkve za potrebe redovnika i opatijskih vjernika. Benediktinci su iz svojih šuma davali drvo za izgradnju samostana i crkve. Samostan je već 1910. bio pod krovom. U njega ulaze benediktinci, a nakon rata koruske olivetance zamjenjuju Talijani iste kongregacije, tako da je opatijski samostan sada pripadao opatiji *maior* u Sieni, sjedištu olivetanske kongregacije. Opatija je pripadala Tršćansko-koparskoj biskupiji i kao kapelanija bila je u sastavu župe Volosko. Osnutkom Riječke biskupije 1925., prelazi pod vlast riječkoga biskupa. Prvi riječki biskup Isidoro Sain osnovao je 22. studenoga 1926. opatijsku župu Navještenja Blažene Djevice Marije.

⁸¹ A. SANTIN, *Al tramonto*, str. 53.

⁸² Usp. E. MALNATI, *Antonio Santin. Un vescovo tra profezia e tradizione*, str. 167–181.

⁸³ *Bollettino*, I (1934.) 2, str. 1.

⁸⁴ Petogodišnje izvješće *ad limina* Antonija Santina Konzistorijalnoj kongregaciji, 1. svibnja 1936. NAR, *Ad limina*, 2, I, 3.

zvanjima. Odobrivši statut i stavivši ga pod zaštitu svetoga Karla Boromejskoga, društvo je imalo predsjedništvo, članove podupiratelje i aktivne članove s ograncima i u župama.⁸⁵ Nakon što je Kongregacija koncila dekretom od 12. siječnja 1935. obvezala biskupije na uspostavu župnih škola kateheze, Antonio Santin je 10. srpnja 1935. donio dekret o njihovoj ustanovi u svojoj dijecezi, radi »promicanja i usavršavanja kršćanskoga odgoja djece«. ⁸⁶ Škole kršćanskoga nauka sastojale su se od pet razreda, koji su odgovarali razredima osnovne škole. Škole su se održavale jednom tjedno i imale najmanje trideset sati godišnje.

Antonio Santin tisak je smatrao »jednim od najsnažnijih i najučinkovitijih načina apostolata i formacije, javnosti i savjesti naroda«. ⁸⁷ Nastojao je mobilizirati cijelu biskupiju oko širenja katoličkog tiska. Poticao je na uvođenje župnih listova, za koje je zahtijevao da budu besplatni. ⁸⁸ Da bi se pospješilo širenje talijanskih katoličkih dnevnika, i u Riječkoj se biskupiji, po uzoru na druge talijanske biskupije, obilježavao Dan katoličkoga dnevnika. ⁸⁹ Zauzimanje za dobar tisak nije, međutim, značilo nametanje tiskovina bez kriterija; biskup je sam odredio koje se tiskovine smiju prodavati u crkvama. Jezični problemi presudno su utjecali na pitanje katoličkog tiska za veći dio vjernika Riječke biskupije. Hrvati su najviše čitali *Glasnik Srca Isusova*, ali je netalijanski tisak teško prelazio granicu.

Tijekom riječkoga episkopata Antonija Santina, a i nakon toga, Katolička je crkva u raznim zemljama trpjela progone. U petogodištu 1933.–1938. već postojećim progonima u Rusiji i Meksiku treba dodati one u Španjolskoj i Njemačkoj. Santin je za svoju biskupiju odredio poseban dan molitve za mir u Španjolskoj. ⁹⁰ Od biskupa Julijske krajine zatražio je izražavanje podrške i solidarnosti prema meksičkim vjernicima. ⁹¹ Više je puta potaknuo biskupe na prosvjed protiv nacističkih napada na njemačke katolike, a Hitlerovu je politiku nazvao »brutalnom, besramnom i paklenom«. ⁹²

⁸⁵ NAR, *Acta*, 99/1938.

⁸⁶ *Isto*, 540/1935. Usp. *Bollettino*, II (1935.) 6–7, str. 1–7.

⁸⁷ Antonio Santin kleru, 31. svibnja 1937. NAR, *Acta*, 368/1937.

⁸⁸ Antonio Santin župnome upravitelju Opatije, Luigiju Gattescu, 3. kolovoza 1937. *Isto*, 522/1937.

⁸⁹ Prva se održala 9. lipnja 1935.

⁹⁰ »Poznate su zablude koje se događaju u Španjolskoj: građanski rat, uništenje crkava, mučeništvo svećenika, redovnika, redovnica. Velika je opasnost da ta iskra pokrene veliki požar, koji će duhovno i moralno zaraziti svijet. Pozivamo dakle kler da moli i da potakne vjernike na molitvu za plemenitu i izmučenu Španjolsku kako bi na njoj zablustao Kristov mir u Kristovu kraljevstvu. Sljedeći blagdan Uznesenja Marijina prigodna je prilika za to« (Antonio Santin dijecezanskome kleru, 10. kolovoza 1936. NAR, *Acta*, 516/1936.).

⁹¹ »Uzoriti, ne čini li Vam se da bi bilo dobro da se i mi pridružimo američkomu episkopatu u glasnome prosvjedu koji bi potpisali biskupi Julijske krajine, koji bi se onda čitao u svim crkvama i kojega bi predali ministarstvu vanjskih poslova? Valjalo bi kontaktirati i neke naše zastupnike (na primjer Martirea i Decroixa) i senatore kako bi prenijeli bolnu zabrinutost talijanskih katolika, a ti bi glasovi dostojanstvenoga prosvjeda s jedne strane bili utjehom braći u Meksiku, a s druge bi svratili pažnju vjernika i javnost na tu sramotu« (Antonio Santin kardinalu Pietru La Fontaineu, 5. veljače 1935. *Isto*, 110/1935.).

⁹² »Uvijek sam smatrao (iako prihvaćam da imaju veću težinu sudovi drugih) da čin kršćanske solidarnosti prema onima koji trpe jest čin milosrđa jer daje utjehu, pomaže jer ima uvijek neku posljednju nad tlačiteljima; to je prosvjed protiv nepravde. Primjera ima puno kroz povijest Crkve. U inozemstvu se uvijek osjećala potreba za bratskim suosjećanjem u boli, kao što su i nas, tijekom mučnog nesporedazuma s vlastima oko Katoličke akcije, pomogli i utješili izrazi bliskosti biskupa iz mnogih zemalja. Tijekom zadnjeg zasjedanja biskupske konferencije, u razgovoru sa mnom, pojedini su mi biskupi spomenuli potrebu odašiljanja pisma njemačkomu episkopatu. Ja nisam želio ponovno ponavljati tu inicijativu jer sam prije toga već dvaput nastojao potaknuti slične čine bratske ljubavi. Sada, međutim, osjećam gnušanje pred brutalnošću besramnog

Zadnji dio njegova riječkog episkopata obilježen je intenziviranjem protužidovske kampanje u Italiji. Možemo reći da je Santin djelovao u korist Židova, sudeći po tome da je u prosincu 1937. od predsjednika riječke židovske zajednice Arminija Kleina primio zahvalno pismo za pomoć koju im je pružio.⁹³ Osim toga, usprotivio se verbalnim napadima na neke židovske poduzetnike iz Opatije.⁹⁴ Na sve više zahtjeva o prelasku iz židovstva u Katoličku crkvu tijekom 1938., u biskupijskome vjesniku objavljuje pismo kleru o načinu postupanja, o tome da molbe ne odbijaju ni u slučajevima kada je posve jasna njihova nereligiozna motivacija prije negoli im se objasni potreba čvrstog uvjerenja da bi se tražilo krštenje.⁹⁵

Stavovi biskupa Antonija Santina o komunizmu u potpunosti se uklapaju u odnos crkvenoga učiteljstva prema tom pitanju.⁹⁶ Mogu se razlikovati dvije faze u njegovu razmišljanju: prije i poslije enciklike o komunizmu Pija XI. *Divini Redemptoris* iz 1937. Santin je širio encikliku među radništvom, seljacima, mladima, te je od svećenika zahtijevao da je čitaju i objašnjavaju vjernicima. Zatražio je njezino prevođenje na hrvatski i slovenski jezik, što je učinjeno s podosta teškoća.⁹⁷ U Rijeci je, s obzirom na razvijenu industriju, rafineriju, brodogradilište i tvoricu duhana, pitanje komunizma bilo povezano s pastoralom radništva. Santin je 1938. uspostavio »Biskupijski ured za vjersku i moralnu pomoć radništvu« i imenovao kapelana za radnike. Tijekom korizme 1937., u jeku španjolskog građanskog rata, odredio je u misi molitvu *contra persecutores et male agentes*.⁹⁸

S novim položajem Crkve u talijanskome društvu nakon konkordata iz 1929., katolički su biskupi svojom zadaćom smatrali i kontrolu nad javnim čudoređem. Obavljali su je izravnim kontaktima s vlastima i javnim apelima. U Riječkoj biskupiji ta se bitka za javni moral vodila ponajviše na dva područja – kinematografiji i plesu. S obzirom na turističko središte Opatiju, Santinova borba za čudoređe za vrijeme riječkog episkopata imala je učestali cilj poboljšanje moralnog života u ljetnim mjesecima na liburnijskoj obali.

Antonio Santin ponovno je oživio riječke zavjetne procesije. Na prijedlog svećenika Luigijs Marije Torcolettija, crkvenog povjesničara Rijeke, 1935. donosi dekret kojim određuje skupine i kategorije procesija koje su se imale održavati na razini župa i grada. Naj-

---

napada nacizma protiv naše braće u Njemačkoj. Vijesti koje nam odatle dolaze grozne su i kao da ukazuju na neki pakleni plan, tako da smatram nužnim prosvjedovati i našoj braći izraziti blizinu i suosjećanje u njihovoj boli. Da to pomaže, potvrđuju posljedice prosvjeda nadbiskupa iz Chicaga. Takvi bi glasovi iz Italije postigli još veći učinak. Ja smatram da u nekim trenucima valja napustiti bilo kakav obzir. Ondje se od Crkve žele otrgnuti njena djeca, nakon što su na nju bačeni okovi i blato. Kako je moguće šutjeti? U svakome slučaju, Uzoriti, razmislite. *Dixi et salvavi animam meam*« (Antonio Santin mletačkom patrijarhu Adeodatu Piazzu, 4. lipnja 1937. *Isto*, 373/1937, f. 1).

⁹³ »Preuzvišeni! Priopćio mi je gosp. odvjetnik Niels Sachs de Grič da ste Vi, Preuzvišeni, u Vašoj dobroti intervenirali kod vlasti u korist mojih vjernika u dva žalosna slučaja. Samo zahvaljujući Vašem utjecaju vlasti su se smilovale i moji su vjernici postigli pravdu. Kao čelnik Židovske zajednice i ganut zbog takve kršćanske ljubavi, izražavam Vam svoju najdublju zahvalnost i priznanje. Dok Vam čestitam blagdan, izražavam poštovanje. Predsjednik Arminio Klein.« Pismo nema datuma, ali je zaprimljeno 23. prosinca 1937. *Isto*, 863/1937.

⁹⁴ Antonio Santin riječkom prefektu Francescu Turbaccu, 2. travnja 1937. *Isto*, 26/1937., f. 7–11.

⁹⁵ Pismo kleru apostolskoga administratora Antonija Santina, 28. srpnja 1938. *Bollettino*, V (1938.) 8, str. 4–5.

⁹⁶ Njegove ocjene komunizma bit će učestalije tijekom dugoga episkopata u Trstu. Vidi S. GALIMBERTI, *Antonio Santin, Testimonianze dall'archivio privato*, str. 223–225.

⁹⁷ Pismo Antonija Santina kleru, 31. ožujka 1937. *Bollettino*, IV (1937.) 4, str. 5.

⁹⁸ *Bollettino*, IV (1937.) 2, str. 5.

važnija je bila rujanska procesija, koja se održavala umjesto prekinutih gradskih zavjetnih procesija.⁹⁹ Nakon višedesetljetnoga liberalnog razdoblja, u kojem se nije blagonaklono gledalo na prisutnost Crkve u javnosti, sada se nastojalo što više potaknuti njezinu vidljivost. Biskup Santin je s uspjehom integrirao Crkvu u društvo, i tijekom riječkog i tijekom tršćanskog razdoblja svoga episkopata.¹⁰⁰

Spomenimo i to da se tijekom talijanske uprave na razne načine opstruiralo hodočašće građana s anektiranih područja u hrvatsko marijansko svetište na Trsatu. Svake su godine s približavanjem svetkovine Velike Gospe granične vlasti pisale riječkome ordinariju kako ne namjeravaju dopustiti slobodan prijelaz državne granice hodočasnici bez osobnih putovnica te da neće izdavati kolektivne, skupne dozvole za prijelaz. Franjevci s Trsata zatražili su intervenciju Antonija Santina kod policijske uprave kako bi se ublažili uvjeti prijelaza granice za hodočasnike, ali je riječki biskup, »nakon promišljanja o tome slučaju i savjetujući se s drugima«, franjevačkome provincijalu odgovorio negativno, odbivši poduprijeti pobožnost Gospi Trsatskoj, koja je ostala živa među vjernicima koji su se nakon Prvoga svjetskog rata našli s talijanske strane državne granice.¹⁰¹

Lateranskim ugovorima iz 1929. država je velik dio crkvenih blagdana priznala za državne praznike, ali se i idućih godina nastavila rasprava oko toga trebaju li neke uslužne djelatnosti tih dana raditi. Rješenje toga pitanja ostavljeno je na volju lokalnih političkih i sindikalnih vlasti. Prema poštivanju nedjelje i blagdana na području Riječke biskupije vlasti su se ponašale raznoliko. Bilo je velikih razlika između grada Rijeke, opatijske rivijere i seoskoga zaleđa. U izvješću *ad limina* Santin piše: »U gradu to [poštivanje nedjelje] ovisi o poslodavcima koji nastoje što je moguće više proigrati zakonske odredbe. Kada blagdan pada usred tjedna, onda se poštuje samo polovično. Uspjeli smo dobiti priznanje za svetkovinu Bezgrješne, koja je spadala u radne dane. Na selu, u slovenskome dijelu biskupije, poštivanje je bolje; hrvatski dio biskupije nije ispunio očekivanja.«¹⁰² U većini slučajeva biskupovi interventi u korist nedjelje za područje grada Rijeke imali su uspjeha. Situacija je bila drukčija izvan grada, osobito na opatijskoj rivijeri, gdje su, s obzirom na razvijenu turističko-ugostiteljsku djelatnost, obrti i razne usluge ostajali otvorenima i za blagdane.¹⁰³

Katolička crkva i talijanski rat u Etiopiji

Bez formalne objave rata, talijanske su trupe 3. listopada 1935. prešle granicu s Etiopijom. Nakon oružanih sukoba koji su potrajali sedam mjeseci, Mussolinijeva je vojska 5. svibnja 1936. osvojila Addis Abebu. Potom je duce 9. svibnja proglasio carstvo.

Stav Antonija Santina prema afričkome ratu sastojao se, s jedne strane u pozivu na molitvu, a s druge u iskazivanju domoljubnih osjećaja koji su prizivali talijansku pobjedu. S

---

⁹⁹ *La Vedetta d'Italia*, 16. rujna 1936.

¹⁰⁰ Giovanni VALDEVIT, »Liturgia slava e questione nazionale tra ottocento e novecento«, *Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia*, II (1974.) 2, str. 106.

¹⁰¹ Antonio Santin provincijalu franjevaca Provincije sv. Ćirila i Metoda, 6. srpnja 1937. NAR, *Acta*, 455/1937.

¹⁰² Petogodišnje izvješće Antonija Santina Konzistorijalnoj kongregaciji, 1. svibnja 1936. NAR, *Ad limina*, 2, XI, 86.

¹⁰³ NAR, *Acta*, 284/1936.

obzirom na to odražavao je tada prevladavajući stav talijanskoga episkopata. Prigodom otvaranja novoizgrađenog dijela Sjemeništa u Rijeci u listopadu 1935., kazao je kako svoje misli i molitve upućuje talijanskim vojnicima te kako oni vojuju za domovinu i za civilizaciju.¹⁰⁴

Kada su zapadne demokracije Italiji proglasile ekonomske sankcije, riječki su katolici dali doprinos u kampanji koju je organizirao talijanski režim za prikupljanje financijskih sredstava u korist onemoćale državne riznice. Riječki je kler, kojega su predstavljali kanonik Matija Balas, župnik Luigi Maria Torcoletti i opatica riječkih benediktinki Benedicta Stehle, 1. prosinca 1935. donirao zlato. Katolici tu nisu bili izuzetak: sve su konfesije dale svoj prilog sabiranju zlatnoga nakita.¹⁰⁵ Kada su 18. prosinca 1935. žene darivale svoje bračne prstene, ordinarij je pozvao kler da podrži akciju, a sam je poklonio prsten svoje majke. Santin je osobno predvodio liturgiju u kojoj je blagoslovio zamjensko prstenje od neplemenitih kovina, koje se imalo podijeliti umjesto zlata darovanog za domovinu. Akciji su prionuli i članovi židovske zajednice.¹⁰⁶ Budući da se slovenski i hrvatski vjernici nisu odazvali režimskoj kampanji, biskup je pozvao slovenskoga kanonika Mihaela Hušu kako bi privolio slovenske svećenike na veću suradnju u borbi protiv sankcija.¹⁰⁷

Može se reći da je u biskupovim propovijedima binom vjera – domoljublje bio učestao, iako je teško precizno navesti njegove riječi budući da možemo koristiti isključivo ono što o tome piše tisak. Analizirajući naslove raznih tribina i predavanja koje je biskup ugošćivao u ordinarijatu i koji su bili otvoreni široj publici, može se reći da su takve teme bile omiljene. Tribine je organizirala Katolička akcija, s temama koje nisu bilo usko teološke, već su obuhvaćale šire društveno-kulturne probleme, a držali su ih intelektualci iz raznih krajeva Italije, svećenici i laici. Riječki je kler zajedno s biskupom bio uvjeren kako talijanski vojnici u Africi vojuju kako bi barbarskim narodima donijeli kršćanstvo zajedno s rimskom civilizacijom. Može se reći da je na Santina, i sveukupan riječki katolicizam, odlučujuće utjecao talijanski imperijalni mit, kojega je režim neprestano promovirao, mudro ga spojivši s formulom širenja kršćanstva na misijske zemlje, a da mu se svećenici nisu znali ili mogli oduprijeti.¹⁰⁸

Registrirajući Santinovo sudjelovanje u raznim kampanjama koje je organizirao režim, valja pojasniti kako to nije bila nikakva katolička posebnost niti obilježje samo riječkoga biskupa – tako su postupale gotovo sve sastavnice ondašnjega talijanskog društva, uključujući židovsku zajednicu. Santinovo prijanje uz vjersko-domoljubne ceremonije ne treba tumačiti isključivo kao katoličko odobravanje režimskih javnih manifestacija i tadašnje

¹⁰⁴ *La Vedetta d'Italia*, 15. listopada 1935.

¹⁰⁵ U izvješću s obreda *La Vedetta d'Italia* od 18. siječnja 1936. piše kako je riječ o »istovremeno vjerskom i političkom obredu«.

¹⁰⁶ *La Vedetta d'Italia*, 18. prosinca 1935.

¹⁰⁷ Povjesničarka Lucia Ceci, autorica zapaženog djela o odnosu Crkve prema Mussolinijevu ratu u Etiopiji, tvrdi kako je, u usporedbi s ostatkom talijanskoga episkopata, riječki biskup zapravo rijetki primjer nevezivanja domoljublja uz fašizam i Ducea. No takav sud izriče samo na temelju jedne njegove propovijedi. Lucia CECI, *Il papa non deve parlare. Chiesa, fascismo e guerra d'Etiopia*, Rim – Bari, 2010., str. 90.

¹⁰⁸ O odnosu Crkve prema talijanskome ekspanzionizmu vidi: Renato MORO, »Il mito dell'Impero in Italia fra universalismo cristiano e totalitarismo«, u: *Cattolicesimo e totalitarismo. Chiese e culture religiose tra le due guerre mondiali (Italia, Spagna, Francia)*, (ur. Daniele MENOZZI – Renato MORO), Brescia, 2004., str. 311–371.

ideologije. Da bismo ih ispravno sudili, valja imati na umu važnost koja se tada davala, a gdje god se to čini i danas, nazočnosti svjetovnih vlasti na vjerskim slavljinama jer se na taj način, kako je tada smatrala katolička talijanska hijerarhija, Crkva nakon šesdesetljetnog izbjivanja iz javnosti napokon vraća u središte društva. Godine nakon Lateranskih ugovora obilježene su nadilaženjem one stroge odvojenosti koju su Katoličkoj crkvi u Italiji nametnule antiklerikalne vlade sve tamo od ujedinjenja 1870. Obnavljajući na taj način odnose s državom, koja se proglasila zaštitnicom katolicizma i koja je katolicizam priznala državnom vjerom, biskupi su u državnoj pomoći vidjeli najbolje jamstvo protiv nadiruće sekularizacije i dekristijanizacije. U takvom je okviru riječki biskup, često odveć nekritički, prijanjao raznim režimskim kampanjama i manifestacijama. Upirući pogled prema središnjoj vladi, Santin je u njoj vidio promicatelja katoličkih interesa.¹⁰⁹

Odnos Antonija Santina prema Hrvatima i Slovencima

Kad je riječ o Santinovu odnosu prema Hrvatima i Slovencima, valja napomenuti da je to u uskoj vezi s njegovim stavovima prema talijanskom fašizmu. Treba odmah reći da je progon slavenskog svećenstva i prisilna talijanizacija djelo tadašnjega režima, a ne crkvenih upravnika. Crkvene su se vlasti prema tome pitanju ponašale različito, a nemalo su puta nastojale štiti svoje svećenike Hrvate i Slovence. U slučaju Santina, ali i drugih biskupa tih višenacionalnih biskupija, valja uvijek prije svega razborito razlučiti slobodne odluke crkvenih vlasti od odluka administrativnih državnih (ili vojnih) vlasti. U nekim će se slučajevima naići na utjecaj fašizma na Crkvu, ali pritom svakako treba naglasiti da katolička hijerarhija nije zahtijevala, a još manje poticala državnu vlast na nepravedne postupke prema slavenskom stanovništvu, kao što je tvrdila komunistička historiografija.

S obzirom na to da je crkvena povijest Rijeke tijekom talijanske uprave ostala gotovo posve nepoznata, dogodilo se da je historiografija teret talijanizacije i progona hrvatskog i slovenskog klera prebacila isključivo na leđa Antonija Santina. Objektivno sagledavanje njegove odgovornosti moguće je tek nakon analize stanja riječke Crkve u dvadesetim i početkom tridesetih godina, tijekom njegovih prethodnika Celsa Costantinića, Isidora Saina i Carla Mecchije. Valja odmah naglasiti da je najveći dio talijanizacije, latinizacije i progona netalijanskoga klera počinjen u dvadesetim (u gradu Rijeci) i do početka tridesetih godina (na liburnijskoj rivijeri), dakle prije negoli je Santin 1933. sjeo na riječku katedru.

U gradu Rijeci i u obalnom području, izuzev Brseča i Mošćenica, Antonio Santin propovijedao je samo na talijanskome jeziku, ali je za razliku od svojih prethodnika u ostatku biskupije propovijedao dvojezično. U zaleđu biskupije izgovarao je dvije propovijedi, na talijanskom i potom na hrvatskom ili slovenskom jeziku, ovisno o tome nalazi li se među pripadnicima jednog ili drugog naroda. U tome je Santin pozitivan primjer jer nijedan od

---

¹⁰⁹ Božo Milanović ovako zaključuje svoj, inače prilično negativan, stav o biskupu Santinu: »Ipak ne bi bilo pravedno, kad bismo odnos talijanskih biskupa prema Slavenima u Italiji sudili bez obzira na pritisak i miješanje fašizma i na tadanje talijansko javno mnijenje. Biskup Santin je uza svoj pretjerani talijanski nacionalizam imao također jednu dobru stranu: branio je odlučno crkvena prava pred fašistima i to također onda, kad je njegova obrana bila u korist hrvatskih i slovenskih svećenika i njihova djelovanja« (B. MILANOVIĆ, *Istra u dvadesetom stoljeću*, str. 279).

njegovih talijanskih prethodnika (apostolskih administratora i biskupa) nije propovijedao hrvatski/slovenski, unatoč traženju Svete Stolice upućenome prigodom postupka za imenovanje prvoga riječkog biskupa.¹¹⁰

U prosincu 1934. biskup Santin je u biskupijskome vjesniku izdao obavijest kako je poželjno da pisma koja svećenici upućuju ordinarijatu budu napisana na talijanskome ili latinskome jeziku.¹¹¹ Svećenici su zahtjev za uporabom talijanskoga jezika u dopisivanju s ordinarijatom shvaćali kao još jedan korak u posvemašnjoj talijanizaciji, dok ju je biskup Santin obrazlagao praktičnim razlozima jer su na taj način, budući da im nije trebao pismeni prijevod, mogli biti brže rješavani u biskupijskoj kancelariji.¹¹² U svojoj korespondenciji Antonio Santin koristio je talijanski jezik. Sa Svetom Stolicom rabio je talijanski, dok je latinski koristio s inozemnim biskupijama. U siječnju 1938. biskupijski je vjesnik obavijestio svećenike kako ordinarijat neće prihvatiti financijska izvješća župa koja ne budu napisana na talijanskome jeziku.¹¹³ Kada je biskup Santin odredio da se na svećeničkim skupštinama zabrani uporaba »slavenskoga« jezika, naišao je na oštru reakciju slovenskoga klera.

Gore rečeno ipak ne isključuje Santina od odgovornosti, osobito što se tiče pitanja ukidanja šćaveta, pritiska prema svećenicima radi predavanja školskoga vjeronauka na talijanskome jeziku, slanja talijanskoga klera u hrvatske i slovenske župe i općenito njegova odnosa prema fašizmu.

Antonio Santin protiv šćaveta

Antonio Santin se 20. veljače 1934. obratio Kongregaciji obreda tražeći ukidanje šćaveta u liturgiji šest slovenskih župa Riječke biskupije. Na molbu riječkoga biskupa, Kongregacija obreda 10. ožujka 1934. odgovorila je pozitivno: »Curet episcopus ut in omnibus functionibus liturgicis una tantum lingua adhibeatur juxta rubricas et decreta, non obstante quacumque in contrariam consuetudine quae omnino abolenda est.«¹¹⁴ Dva mjeseca nakon toga, Antonio Santin istu je mjeru donio i za hrvatske župe. Dekretom od 23. kolovoza 1934., koji je objavio biskupijski vjesnik u broju od rujna, zabranio je uporabu hrvatskoga jezika i šćaveta u obredima hrvatskih župa Riječke biskupije. Pritom je objašnjavao kako razlozi nisu političke, već liturgijske naravi: »Jedinstvo i univerzalnost Katoličke crkve nalaze u jedinstvu latinskoga jezika sretan izričaj središnjih svojih osobitosti.«¹¹⁵

Ne želeći se podvrgnuti biskupovim odlukama o liturgijskome jeziku, slovensko-hrvatski kler Riječke biskupije 15. studenoga 1934. uputio je Kongregaciji obreda memorandum. U njemu su svećenici tražili suspenziju već donesene biskupove odredbe o liturgijskome jeziku i izražavali spremnost vraćanju ponovnoj uporabi staroslavenskoga jezika ondje gdje ga je zamijenio govorni jezik. Pozivajući se na odluke biskupa Jurja

¹¹⁰ Kardinal Gaetano De Lai Isidoru Sainu, 9. ožujka 1926. NAR, *Osnivanje biskupije*, f. 329.

¹¹¹ *Bollettino*, I (1934.) 10, str. 2.

¹¹² »U protivnom spisi moraju čekati prevodenje. Ordinarijatu bi se na taj način uštedjelo znatno vremena, jer on mora sve prevesti prije no što spis pohrani u arhiv« (*Bollettino*, I (1934.) 10, str. 2).

¹¹³ *Bollettino*, V (1938.) 1, str. 1. Usp. L. ČERMELJ, *Il vescovo Antonio Santin*, str. 60–61.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ *Bollettino*, I (1934.) 7, str. 1–2.

Dobrole i Franza Xaviera Nagla te na »Memorijal i molbu za slavensku liturgiju biskupije Tršćansko-koparske« iz 1910. godine, dokazivalo se kako staroslavenski nije protivan kanonskim normama.

Općenito govoreći, može se reći da su se slovenski i hrvatski svećenici suprotstavili biskupovim odlukama, no reakcija nije bila svugdje ista. U nekim su župama odredbe o liturgijske jeziku potpuno odbačene, dok su drugdje ostvarivane samo djelomično. Iz privatnih zabilješki koje je biskup vodio prigodom pastoralnih vizitacija, proizlazi da su oba klera, hrvatski i slovenski, odbijali provedbu biskupovih odredaba ili ih samo djelomično ostvarivali. No dok su prosvjedna pisma upućena biskupu od slovenskih svećenika prilično brojna, u Nadbiskupskome arhivu u Rijeci nema sličnih primjera od hrvatskih svećenika.¹¹⁶

Vjerničko i svećeničko suprotstavljanje biskupu Santinu nije ostalo na razini loših interpersonalnih odnosa, već su imali i javno obilježje. Prosvjedi slovenskih i hrvatskih vjernika doveli su katkada do prijetnji shizmom. Bilo je prosvjednih okupljanja pred crkvama, manifestativnih izlazaka s liturgijskih slavlja u Vodicama, Danama i drugdje.¹¹⁷ Nametanje latinskoga jezika ostalo je trajni razlog napetosti između riječkog ordinarijata i hrvatsko-slovenskih župa u zaleđu biskupije.

Božo Milanović o tome svjedoči: »Santinova je naredba izazvala u Riječkoj biskupiji i izvan nje veliko nezadovoljstvo. Naročito nas je vrijeđao kruti i bezobzirni način kojim je ona bila provedena – i to u vrijeme kada naš potlačeni narod nije mogao ustati na obranu svoje svetinje. Ta je naredba bila vjerski i te kako štetna, jer je odbijala ljude od crkve i to u vrijeme kad je u njima, razdraženima od državnih krivica, bila već ionako uzdrmana vjera u pravednost viših crkvenih vlasti. Na talijanske prigovore da se spomenuti običaji protivne crkvenom jedinstvu, odgovaralo se s naše strane da se pravo jedinstvo sastoji u duhu i istini, a ne u načinu vanjskog izražavanja; da se ambrozijanska liturgija u Milanu i okolici još više protivi vanjskom crkvenom jedinstvu, a ipak je crkvene vlasti uvijek poštuju i ljubomorno čuvaju; te da je razumnije i vjerski korisnije ako ljudi razumiju što im svećenik pjeva ili govori, kao što se je to događalo posvuda u prvo vrijeme kršćanstva.«¹¹⁸

Oko pitanja liturgijskoga jezika biskupi Julijske krajine nisu bili istih pogleda. Tršćansko-koparski biskup Luigi Fogar, čija je biskupija obuhvaćala i velik dio Istre, bio je na suprotnim pozicijama u odnosu na riječkoga biskupa.¹¹⁹ On je više puta nastojao zadržati običaje i liturgijski jezik koji su vladali prije fašizma, ali je zbog svojih stavova uskoro morao napustiti svoju dijecezu.

Jesu li odredbe biskupa Santina bile uzrokovane zloporabama (stvarnim ili umišljenim) na liturgijskome području, odnosno crkveno-pravnim nepravilnostima, ili su bile plod pritisa svjetovnih vlasti? U izvješću *ad limina* Antonio Santin tvrdi kako je uporaba šćaveta

---

¹¹⁶ Osobne Santinove bilješke prigodom kanonskih vizitacija župa najbolje svjedoče o različitom odnosu pa i suprotstavljanju vjernika i klera njegovim odredbama s obzirom na liturgijski jezik. Usp. NAR, *Kanonske vizitacije*, 2.

¹¹⁷ Usp. L. ČERMELJ, *Il vescovo Antonio Santin*, str. 57–58.

¹¹⁸ B. MILANOVIĆ, *Istra u dvadesetom stoljeću*, str. 258.

¹¹⁹ O različitim gledanjima na pitanje liturgijskoga jezika valja usporediti pisma koja su međusobno razmijenili dvojica biskupa, Santin i Fogar, nakon izlaska knjige Gaetana Salveminija *Mussolini diplomatico* 1952. Usp. S. GALIMBERTI, *Santin Testimonianze dall'archivio privato*, str. 23–31.

i narodnoga jezika uzrokovala trajno nezadovoljstvo među Talijanima. Time kao da potvrđuje da je pravi razlog njegovih odredaba bio u željama talijanskih vlasti: »Po odredbama Sv. kongregacije obreda, u crkvama slavenskih župa vraćen je latinski jezik umjesto šćaveta i slovenskoga, koji su protupravno uvedeni u svetu misu i druge liturgijske obrede. Na taj su način uklonjeni razlozi trajnih jadanja i razdora koji su nastajali u župama u kojima je bilo i drugih jezičnih skupina. Naravno da su propovijedi, nagovori, katehizam djece i odraslih, molitve i paraliturgijske pjesme ostali na slavenskome, dok se za talijanske skupine brine pokoji dislocirani talijanski svećenik. Ja osobno propovijedam uvijek na jeziku stanovništva, a poslanice pišem na sva tri jezika. Tako ostvarujemo legitimne želje tamošnjega naroda, uklanjajući s jedne strane razloge nepovjerenja prema Crkvi, a s druge neke nelegitimne i odveć naglašene razloge podjela. Dugo sam razgovarao sa svim svećenicima, skupljao sam ih na sastancima na kojima sam nastojao ukloniti predrasude, uvijek sam pisao i govorio kako se treba ostvariti bratsko jedinstvo među klerom triju naroda, sve u ljubavi Kristovoj. Radi toga se i održavaju svećenički dani, čas u talijanskome dijelu biskupije, čas u slavenskome, na kojima prisustvuje kler sviju jezika. Zasigurno se na tome već dosta učinilo.«¹²⁰

U vrelima nismo pronašli potvrdu Santinove teze da je latinizaciju obreda poduzeo kako bi bolje mogao braniti pravo Hrvata i Slovenaca na materinju propovijed i vjeronauk. Možemo, međutim potvrditi Santinovu odlučnost da odbije maksimalističke zahtjeve svjetovnih vlasti koje se nisu zadovoljavale latinizacijom liturgijskoga jezika, već su željele potpunu eliminaciju slavenskih jezika iz Crkve. Ima primjera u kojima se biskup suprotstavio pokušajima talijanizacije župne kateheze djece. Ipak, teško je utvrditi ovisnost između uvođenja latinskoga liturgijskog jezika, s jedne, i bolje i jače obrane prava na hrvatsko/slovensku propovijed, s druge strane. Možemo potvrditi da se suprotstavljao pokušajima vlasti da spriječe slavensku propovijed i katehezu, odnosno njihovu talijanizaciju. Primjer je riječka župa Drenova, u kojoj je, doduše neuspješno, ordinarij pokušao vratiti hrvatsku propovijed, te župa Klana, u kojoj su vlasti hrvatsku propovijed pokušale zamijeniti talijanskom, naišavši na biskupovo protivljenje.

Upućivanje talijanskih svećenika u hrvatske i slovenske župe

U prvome razdoblju svoga episkopata Antonio Santin nije upućivao talijanske svećenike među hrvatske i slovenske vjernike. Pritom valja odmah pojasniti kako je Rijeku, Volosko, Opatiju i Lovran smatrao talijanskim područjem Riječke biskupije. U početku on slijedi praksu prethodnika Isidora Saina, po kojem je talijanski kler mogao upravljati samo župama unutar toga područja. U drugome dijelu svojega episkopata Santin nije više slijedio to pravilo, pa je u nekoliko slovenskih i hrvatskih župa uputio talijanske svećenike (Brğud, Brseč, Mošćenice, Matulji), što je u praksi značilo talijanizaciju pastorala.¹²¹

¹²⁰ Petogodišnje izvješće Antonija Santina Konzistorijalnoj kongregaciji, 1. svibnja 1936. NAR, *Ad limina*, 2, XII, 100.

¹²¹ Svećenici Marco Mocellini, Luigi Gasparini, Francesco Stivanello, Cristian Pio, Enrico Knefelc Minatori neki su od talijanskih svećenika koje je A. Santin uputio među hrvatske/slovenske vjernike bez znanja jezika pastve.

Jasno je kako je preduvjet uspješnom pastoralu poznavanje jezika lokalnog pučanstva. Biskup je toga bio svjestan pa je u pismima kojima je popratio dekrete imenovanja talijanskih svećenika redovito navodio potrebu učenja slovenskog ili hrvatskog jezika. Za upravu župa talijanskoga dijela biskupije Santin nije zahtijevao nužno poznavanje hrvatskoga jezika, no budući da je znao kako uspjeh u pastoralu ovisi o znanju jezika naroda, talijanske je kapelane u Rijeci, Voloskom, Opatiji i Lovranu poticao na učenje hrvatskoga jezika, doduše, ne obvezavši ih na to.

Budući da slovenski svećenici nisu željeli držati satove školskoga vjeronauka na talijanskome jeziku, činili su to učitelji laici. Biskup Santin smatrao je kako odsutnost klera iz državnih škola znači otvoreno suprotstavljanje vladi. Ordinarij je od Slovenaca zahtijevao povratak u škole, a za razliku od Isidora Saina, u tome smislu zatražio je i potporu samoga Svetog Oca. Na audijenciji koju mu je 3. ožujka 1934. udijelio Pio XI., i koju je zatražio, kako je tvrdio, da bi sa svoje savjesti skinuo breme velike odgovornosti, informirao je papu o pitanju vjeronauka. Po Santinovima riječima, Pio XI. podržao je njegov zahtjev slovenskim svećenicima za povratak u školu, ocijenivši kako je takvo ponašanje nacionalističko i s nadnaravnoga stajališta neprihvatljivo.¹²² Pred dilemom predavanja školskoga vjeronauka na talijanskome jeziku ili odsutnosti iz škole, pred kojom se slovenski/hrvatski kler već godinama nalazio, Santin je, kao što rekosmo, bio uvjeren da valja biti u školi. U tom smislu on je razlikovao između naravnoga dobra, što je bio materinji jezik, i nadnaravnoga dobra vjere, kojoj je valjalo dati prednost. Ako vjeronauk ne može biti na materinjem jeziku, tvrdio je, onda ga valja držati na nekom drugom jeziku, to jest talijanskom.¹²³ Pitanje školskoga vjeronauka, odnosno protivljenje Slovenaca da slijede njegove upute o povratku u škole, bili su među glavnim razlozima napetih odnosa ordinarija s tim svećenicima. Valja reći da je to kompleksno pitanje podijelilo talijanske biskupe okolnih višenacionalnih dijeceza. Santinove zahtjeve svećenicima da se vrate u školu i drže vjeronauk na talijanskome jeziku nije podržao porečko-pulski biskup Trifone Pederzoli,¹²⁴ ali je stavove riječkoga ordinarija dijelio nadbiskup Gorice Carlo Margotti.¹²⁵

Režimski progon hrvatskog i slovenskog jezika imao je za posljedicu napuštanje Katoličke crkve određenog broja vjernika s područja Riječke biskupije i njihov prijelaz među protestantske zajednice, u prvome redu adventiste.

---

¹²² Antonio Santin, u pismu porečko-pulskom biskupu Trifoneu Pederzolliju, 6. ožujka 1934. opisuje audijenciju kod Pija XI.: »Sveti je Otac time vidljivo bio ožalošćen, a živa mu se tuga vidjela na licu i izvirala je iz njegova toplog i uznemirenog glasa. Više mi je puta rekao: Kažite, kažite tim svećenicima da ste vidjeli duboko ožalošćenog papu. Osjećamo ogromno nezadovoljstvo. Neka to prenesu i kolegama u Trstu i Gorici. To se pitanje mora gledati s nadnaravnog, a ne s nacionalističkog stajališta. Potrebno je brinuti se o dušama ondje gdje se nalaze; njihova je cijena krv Kristova. Ti svećenici loše postupaju, vrlo loše. Ne bismo htjeli biti u njihovoj koži. Nisu ujedinjeni u nekoj dobroj nakani i moraju s tim prestati. To je papina želja. To nije dobar duh, to nije svećenički ni nadnaravni duh. Neka se ti svećenici ugledaju u primjer Krista, koji pod rimskom vlašću nikada nije govorio ili djelovao protiv stranoga gospodara. Prenesite te riječi tim svećenicima. I o tome mi je pitanju, koje pritišće njegovo očinsko srce, dugo govorio« (L. ČERMELJ, *Il vescovo Antonio Santin*, str. 16–17).

¹²³ Usp. S. GALIMBERTI, *Antonio Santin. Testimonianze dall'archivio privato*, str. 28–31.

¹²⁴ Usp. Boris GOMBAČ, »Tržaško-kopraska škofija in Slovenci v času škofa Antona Santina«, str. 260; L. ČERMELJ, *Sloveni e Croati in Italia tra le due guerre*, Trst, 1974., str. 210–211.

¹²⁵ Usp. Leopold JURCA, *Moja leta v Istri pod fašizmom. Spomini*, Ljubljana, 1978., str. 81–83.

Što se tiče nacionalno-jezičnog pitanja u formaciji riječkih sjemeništara i bogoslova, Antonio Santin podržao je praksu benediktinaca u Sjemeništu u Rijeci, koji su radi bolje kontrole sadržaja razgovora sjemeništara zabranili uporabu slavenskih jezika, a zahtjev za prestankom slanja kandidata u mletačko sjemenište glatko je odbio.¹²⁶ Samo je u prvom dijelu episkopata zadržao već postojeću praksu da kandidati iz Rijeke ondje slušaju satove slovenskoga i hrvatskoga jezika.

Antonio Santin, barem što se tiče petogodišnjega riječkog episkopata, nije prepoznao proces odnarođivanja koji je fašistički režim vodio protiv hrvatskoga i slovenskog stanovništva. S obzirom na to, nije osjećao ni pokazivao nikakvu senzibilnost prema Hrvatima i Slovencima dok su se nastojali obraniti od denacionalizatorskih napadaja državne vlasti. U izvještaju *ad limina* iz 1936., spominje neopravdani strah Slavena prema onome što sami nazivaju *romanizacijom*. Suprotstavljanje na koje su naišle njegove odredbe o liturgijskome jeziku smješta u takav, za njega nelegitiman i neopravdan, okvir. Po Santinu, razlog pogoršanja biskupova odnosa s hrvatskim i slovenskim klerom izvire iz njihova nepovjerenja »prema svemu onome što je talijansko«. Iako su to »dobri svećenici«, njima, smatra Santin, vlada nacionalizam i mogu se smatrati krivima za distancu prema talijanskome kleru:

»Među slavenskim svećenicima nema onoga poštivajućeg povjerenja i spremne poslušnosti prema biskupu, kao ni ljubaznog podvrgavanja svakoj papinoj odluci, kakvi bi trebali biti. Kako bi se neki od njih podvrgnuli donesenim odredbama Kongregacije za obrede, ova im je morala zaprijetiti oštrim kaznama. Ono čega se boje jest, kako kažu, *romanizacija*. Žele sačuvati potpunu razliku u mentalitetu, običajima, tradiciji, odijevanju, pobožnosti, a sve do sada i u liturgijskome jeziku naspram tradicije i duha Rima. Postoji i svojevrsno nepovjerenje i predrasuda prema svemu onome što je talijansko: običaji, život, rad. To su dobri svećenici, ali njima vlada nacionalizam. S njima sam više puta razgovarao, sa svakim ponaosob i kolektivno. Shvatili su, kako tvrde, da moj rad nije politički, već vjerski (to je uobičajena predrasuda), te da sa svima postupam pravično, pa su se sada puno više približili. Postoji oštra separacija između talijanskoga klera, koji je poslušan, i slavenskoga, koji se sam drži po strani. Preko skupština svećenika i neprestanih poticaja u mojim pismima, distanca se je smanjila. Sada zasigurno slavenski svećenici puno češće i s više povjerenje pristupaju biskupu, a odnosi između grada i sela su intenzivniji. Učinjen je lijep korak naprijed. Nema različitih obreda. Jezik nije bio glagoljski, koji jest liturgijski jezik, nego gdjegod arhaični slavenski, drugdje moderniji. Latinski je jezik sada propisan svima. Mogu reći da se istom dobrotom odnosim prema svim svećenicima bez obzira na njihov jezik. To mi priznaje sav kler.«¹²⁷

Iz iznesenih Santinovih stavova shvaća se pozadina odredaba koje je poduzeo u odnosu na slovenske i hrvatske svećenike. Budući da nije uvidio neprijateljsku politiku režima prema Slavenima, nije ni razumio potrebu tih vjernika i svećenika da sačuvaju svoj nacionalni identitet, niti je mogao spoznati ni shvatiti stav Hrvata i Slovenaca prema njegovim izmjenama u liturgijskome jeziku.

¹²⁶ Antonio Santin Alojziju Kraševcu, 7. listopada 1936. NAR, *Acta*, 639/1936, f. 3.

¹²⁷ Petogodišnje izvješće Antonija Santina Konzistorijalnoj kongregaciji, 1. svibnja 1936. NAR, *Ad limina*, 2, VII, 49.

Zaključak

Suvremeni hrvatski i slovenski katolici ne poznaju dovoljno crkvenu povijest biskupija u kojima su živjeli tijekom talijanske uprave, a kojima su upravljali biskupi Talijani. Crkvenim upravnicima talijanske nacionalnosti valja priznati mnoge zasluge u pastoralnom životu i radu. Kao u susjednim višenacionalnim biskupijama (Porečko-pulskoj, Tršćansko-koparskoj, Goričkoj), i Riječka je biskupija bila sastavljena od hrvatskih, slovenskih i talijanskih vjernika.

Za razliku od dugoga (37-godišnjeg) tršćanskog episkopata, o petogodišnjemu riječkom episkopatu Antonija Santina postoje više ili manje iscrpne studije. Tijekom upravljanja Riječkom biskupijom od 1933. do 1938., Santin je učvrstio biskupijske strukture: proširio i nadgradio Sjemenište, pokrenuo biskupijski vjesnik, kadrovski popunio kurijalne urede i Stolni kaptol, u koji je imenovao i slavenske kanonike, proširio biskupijske granice s nekoliko slovenskih župa, reorganizirao jedinu autohtonu riječku redovničku zajednicu Kćeri Presvetog Srca Isusova, osnovao žensku učiteljsku školu, organizirao pastoral radništva, pomagao židovskoj zajednici, strukturirao župnu katehezu, širio katolički tisak, reorganizirao riječke gradske procesije, borio se za zaštitu neradne nedjelje. Počevši od 1934., Santin je zahtijevao latinizaciju liturgijskog jezika, tj. ukidanje šćaveta, koji je smatrao zloporabom. Osim toga, počeo je slati talijanske svećenike u hrvatske i slovenske župe.

Budući da je crkvena povijest Rijeke tijekom talijanske uprave ostala gotovo posve nepoznata, domaća je historiografija, pozivajući se na djela Lava Čermelja, odgovornost talijanizacije crkvenog života Rijeke stavila isključivo na leđa Antonija Santina. Objektivna prosudba njegove odgovornosti moguća je tek nakon analize stanja riječke Crkve u dvadesetim i početkom tridesetih godina, jer je glavnina talijanizacije, latinizacije i progona netalijanskoga klera počinjena u dvadesetim (u gradu Rijeci) i početkom tridesetih godina (na liburnijskoj rivijeri), dakle prije negoli je Santin počeo upravljati Riječkom biskupijom. To ipak ne isključuje Santina od odgovornosti, osobito glede pitanja ukidanja šćaveta, pritiska prema svećenicima zbog predavanja školskoga vjeronauka na talijanskom jeziku, slanja talijanskoga klera u hrvatske i slovenske župe i općenito njegova odnosa prema fašizmu.

Crkveni povjesničar Giovanni Sale, isusovac i profesor na Papinskome sveučilištu Gregoriana, piše kako talijanski katolici po kulturi i mentalitetu nisu bili pripravnici na izazove moderniteta i osobito na vrijednosti demokracije. Tvrdi kako je Mussolini uspio politikom »mrkve i batine« iskoristiti Crkvu u Italiji, neutralizirati njezinu veliku društvenu prisutnost preko Katoličke akcije i političke stranke narodnjaka. Talijanski je episkopat, nakon 60 godina antiklerikalnih talijanskih vlada, smatrao da mu se s Mussolinijevom vladavinom nudi mogućnost katoličke obnove. Sale piše kako nesposobnost talijanske katoličke hijerarhije da ispravno sagleda novu situaciju i opasnosti valja pripisati još svježoj borbi protiv modernizma unutar Katoličke crkve, zbog koje nisu na biskupske položaje došli ponajbolji kandidati.¹²⁸ Prosudbe o Antoniju Santinu, kao i o drugim talijanskim upravnicima

---

¹²⁸ Giovanni SALE, *Fascismo e Vaticano prima della Conciliazione*, Rim, 2007., str. 72.

biskupija s hrvatskih i slovenskih prostora koji su se našli u okviru talijanskih granica, valja tumačiti u takvom kontekstu.

Summary

ANTONIO SANTIN BISHOP OF RIJEKA (1933 – 1938)

Bishop Antonio Santin was an important person in the Istrian ecclesiastical history of the twentieth century. After five years of episcopate in Rijeka, Santin managed Diocese of Trieste and Koper for four decades. Certainly he was not unknown but historiography analysed Santin's work partially. Namely, his work – especially regarding his attitudes towards Croats and Slovenians during the Italian fascist regime – even present-day historiography evaluates quite differently. Therefore, author of this article on the basis of the data from the Archbishopric archives in Rijeka and the literature of the Croatian, Slovenian and Italian literature reveals new information about Santin's administration in the Diocese of Rijeka. During his administration (1933-1938) Santin has strengthened bishopric apparatus: he expanded and upgraded seminary, started a bishopric newsletter, and renewed personnel at the curial offices and in the Table Chapter where he appointed also Slavic canons. Moreover, Santin has broaden the borders of his diocese and included several Slovenian parishes, reorganized the only authentic monastic community in Rijeka (Daughters of the Sacred Hearth of Jesus), founded Women's Teacher Training College, organized pastoral care among workers, helped Jewish community, reorganized catechesis in the local parishes, promoted Catholic publications, reorganized town's processions in Rijeka, and fought against Sunday work. Unlike his predecessor, Santin preached bilingually, and enhanced presence of Slavic clergy in his diocese. The majority of Italianization together with the prosecution of the non-Italian clergy was performed during the 20s (in the city of Rijeka) and at the beginning of the 30s (on the Liburnia Riviera), which was prior to Santin's administration. However, this fact still does not absolve him of responsibility, especially regarding the abolishment of šćavet (religious book, lectionary on Chakavian dialect), and permanent pressure on clergy to promote school religious education in Italian, as well as appointing Italian clerics in the Slovenian and Croatian parishes.

KEY WORDS: *Antonio Santin, Bishopric of Rijeka, Italian fascism, work against national identity.*